

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра «Історія»

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Харків 2012

Історія української культури: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2012. – 66 с.

Стрижневою ідеєю курсу стає розкриття духовного світу українців, що дозволяє і нинішнім поколінням відкрити для себе красу і велич буття.

Видання підготовлене відповідно до робочої програми курсу, є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Історія української культури».

Рекомендується для студентів академії всіх спеціальностей денної та заочної форм навчання, які вивчають історію української культури.

Табл. 1, бібліогр.: 26 назв.

Конспект лекцій розглянуто і затверджено на засіданні кафедри історії 21 січня 2012 р., протокол № 9.

Укладачі:

проф. О.П. Гужва,
доценти К.Е. Колісник,
В.М. Щербак,
асист. К.С. Слабко,
лаб. Т.В. Ковтун

Рецензент

проф. В.М. Петрушов

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Відповідальний за випуск Гужва О.П.

Редактор Решетилова В.В.

Підписано до друку 29.02.12 р.

Формат паперу 60x84 1/16 . Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 2,75. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту
61050, Харків - 50, майдан Фейербаха, 7
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

Українська державна академія залізничного транспорту

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

О.П. Гужва
К.Е. Колісник
В.М. Щербак
К.С. Слабко
Т.В. Ковтун

ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
Курс лекцій

Конспект лекцій
з дисципліни «Історії української культури»

Харків 2012

Гужва О.П, Колісник К.Е., Щербак В.М., Слабко К.С, Ковтун Т.В. Історія української культури: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2012. – 61 с.

Стрижневою ідеєю курсу стає розкриття духовного світу українців, що дозволяє і нинішнім поколінням відкрити для себе красу і велич буття.

Видання підготовлене відповідно до робочої програми курсу, є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Історія української культури».

Рекомендується для студентів академії всіх спеціальностей денної та заочної форм навчання, які вивчають історію української культури.

Курс лекцій «Історія української культури» розглянуто і затверджено на засіданні кафедри історії 21 січня 2012 р., протокол № 9.

Рецензент
проф. В.М. Петрушов

ЗМІСТ

Лекція 1. Культура, її визначення та основні функції	5
1.1 Культура як соціальне явище	5
<i>Питання до теми 1.1</i>	8
<i>Література до теми 1.1</i>	8
1.2 Культура матеріальна та духовна	8
<i>Питання до теми 1.2</i>	11
<i>Література до теми 1.2</i>	11
1.3 Етапи розвитку культури	11
<i>Питання до теми 1.3</i>	12
<i>Література до теми 1.3</i>	12
Лекція 2. Первісна культура. Культура стародавніх	
слов'ян	13
2.1 Первісна культура	13
<i>Питання до теми 2.1</i>	17
2.2 Культура стародавніх слов'ян	17
<i>Питання до теми 2.2</i>	20
<i>Література до лекції 2</i>	20
Лекція 3. Українська культура часів античності	21
3.1 Зв'язок давньогрецької та української культур	21
3.2 Грецькі колонії на теренах України	23
<i>Питання до лекції 3</i>	24
<i>Література до лекції 3</i>	24
Лекція 4. Належність української культури до	
християнського типу культури. Культура	
Київської Русі	24
4.1 Біблія як пам'ятка світової культури	24
<i>Питання до теми 4.1</i>	25
4.2 Формування універсалій української культури на	
основі православ'я	26
4.3 Культура Київської Русі	27
<i>Питання до теми 4.3</i>	29
<i>Література до лекції 4</i>	29
Лекція 5. Українське Відродження	29
<i>Питання до лекції 5</i>	35
<i>Література до лекції 5</i>	35
Лекція 6. Культура України XVII-XVIII століть	35

<i>Питання до лекції 6</i>	42
<i>Література до лекції 6</i>	42
Лекція 7. Українська культура XIX – початку XX століть	43
<i>Питання до лекції 7</i>	46
<i>Література до лекції 7</i>	47
.....	
Лекція 8. Українська культура XX століття	47
8.1 Українська культура першої половини XX ст.	47
8.2. Українська культура за доби хрущовської «відлиги»	57
8.3 Особливості культурного розвитку України	
в 1970-1980-х рр.	61
<i>Питання до лекції 8</i>	64
<i>Література до лекції 8</i>	64
Лекція 9. Культурне життя української еміграції	64
.....	66
<i>Література до лекції 9</i>	66
<i>Питання до лекції 9</i>	

Лекція 1

КУЛЬТУРА, ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ

1.1 Культура як соціальне явище

Від народження людина входить до поля культури, вийти за його межі означає втратити життєві орієнтири. Культура охоплює всі сфери буття людини та суспільства. Серед багатьох визначень культури назвемо кілька:

культура:

- це шлях до злагоди;
- це світ цінностей, якими людина себе оточує;
- це творча діяльність людини, що скерована на збагачення досягнень людства.

Культура зрощує творчу особистість.

Творча особистість – це людина, яка потрібна іншим людям і яка дбає про інших людей.

Людина культури перевищує політичне та економічне буття тим, що бачить перед собою ідеал загального блага і втілює його. Культура спирається на моральний кодекс. Мораль виникла раніше законів, права. Це сталося ще у первісну добу. Моральні кодекси як цілісна система взаємин у суспільстві склалася у добу ранніх цивілізацій.

У перших кодексах існували вимоги, звернені до всього суспільства, окрім них існували індивідуальні вимоги. **Загальні вимоги:** правда і чистота, різними мовами часто вони являли собою одне поняття. Наприклад, у древніх індусів «шауча» – вимога чистоти в усьому: думках, діях, словах, інше. Так, людина, яка говорила неправду, не мала права на існування. Людина не мала нікого кривдити. У Книзі мертвих Стародавнього Єгипту говориться: «Я не був причиною сліз».

Індивідуальна вимога у індусів «тапас» (полум'яніти) – прагнення досягти досконалості. Людина має бачити в іншій людині Бога, вона має уникати поганих слів.

Структура культури – це термін, що вживається для пояснення будови культури, який включає субстанціональні елементи, які знаходять свій предмет в її цінностях і нормах,

функціональні елементи, що характеризують сам процес культурної діяльності, різні її сторони і аспекти. Структура передбачає перш за все умовний поділ на духовну і матеріальну. Чому умовний? Тому, що людина, як центральний суб'єкт культури, невід'ємно поєднує у собі як матеріальну, так і духовну культуру. Зазвичай у межах курсу історії культури досліджуються:

- система освіти,
- наука,
- мистецтво,
- міфологія,
- мораль,
- політика,
- право,
- релігія.

Матеріальна культура пов'язана з історичною зміною способів існування. Спосіб існування розглядається через поняття цивілізації, яке включає – знаряддя і засоби праці, техніку і споруди, виробництво (сільськогосподарське і промислове), шляхи та засоби сполучення, транспорт, предмети побуту.

Духовна культура вимагає розгляду таких елементів, як наука, мораль, право, релігія, мистецтво, освіта.

Культура виконує в суспільстві певні функції, які сприяють тому, що у людей зберігається віра у краще майбутнє, вона націлює на досягнення мети, здійснення мрій. Не дивно, що перше місце посідає **функція пізнавальна** – людина вчиться упродовж всього життя. Обсяг знань збільшується, для окремих галузей цей обсяг подвоюється кожні 5 років. Одна людина не може всього знати. Потреба в пізнавальній функції впливає з прагнення будь-якої культури створити свою картину світу. Існують як теоретичні, так і практичні форми пізнання, в результаті яких людина отримує нове знання про світ і саму себе.

Серед інших функцій культури треба виокремити **креативну або людинотворчу функцію**. Людина живе не тільки в природі, а й в культурі. В ній вона усвідомлює себе і суспільство. Під усвідомленням себе маються на увазі формування світогляду, виховання та соціологізації людини.

Креативна функція визначає мотивованість діяльності людини, що включає в себе освоєння та перетворення навколишньої дійсності.

Інформативна функція виявляється в закріпленні результатів соціокультурної діяльності, накопиченні, зберіганні та систематизації інформації. Разом з іншими функціями інформативна функція забезпечує процес культурної спадкоємності і забезпечення історичного прогресу.

Комунікативна функція. Комунікація – це процес спілкування між людьми за допомогою знаків і знакових систем. Культура продукує конкретні правила і способи комунікації. Кожна історична доба висуває свої вимоги до спілкування, які на рівні безпосереднього спілкування закріплюються в етикеті, мові, письмових формах звернення тощо.

Регулятивна, або захисна функція є наслідком необхідності підтримки збалансованого рівня відносин людини і навколишнього середовища, як природного, так і соціального. Регулятивна функція підтримує рівновагу і порядок у соціумі, приводить у відповідність до суспільних потреб і інтереси та дії різних соціальних груп та індивідів. Культура створює норми – юридичні, технічні, етичні, екологічні та інші. Культура встановлює табу, відповідає за впровадження законів, які є частиною історичної культури.

Семіотична, або знакова функція. Знаки – вербальні і невербальні – запорука існування цивілізацій, з них утворюється цілісний образ світу, який цементує життєдіяльність суспільства. Завершується історична доба, і з нею нерідко закінчується життя культури, з яким зникає й вміння прочитання знаків.

Ціннісна (аксіологічна) функція. Культура висуває низку цінностей: матеріальних, духовних, етичних, естетичних, що зв'язані з потребами людського існування: забезпеченням в їжі, житлі, збереженням життя, продовженням роду, орієнтацією в буттєвому просторі.

Духовно-моральна функція дозволяє долати колізії буття, вона має затвердити саме існування людини, входження її у світ, зняти соціальну напругу, стрес.

Питання до теми 1.1

- 1 Національна культура.
- 2 Культура матеріальна та духовна.
- 3 Структура духовної культури.

Література до теми 1.1

- 1 Історія світової культури. – К., 1994.
- 2 Історія української культури: Зб. матеріалів і до-в. – К., 2000.
- 3 Огієнко Іван. Українська культура. – К., 1991.
- 4 Тойнбі А. Дослідження історії. – К., 1995.

1.2 Культура матеріальна та духовна

Культура – це розвиток духовно-практичних здібностей і потенціалу людини. Через включення людини у світ культури відбувається становлення її як особистості.

Поняття «національна культура» виникло від сполучення дефініцій «нація» і «культура», кожне з яких є предметом гострих дискусій. І в сполученні один з одним вони не мають однозначного тлумачення. Поняття «нація» (від лат. nasci – народитися) на початку пов'язувалося з місцем народження, спільністю походження. Згодом, збагачуючись, скидаючи свою попередню оболонку, це поняття набувало етнічного змісту і ототожнювалося з поняттям «народ», а потім почало застосовуватися для характеристики етнічної, соціально-економічної і культурної спільноти.

Загальноприйнятим є розмежування культури на матеріальну та духовну. Кожна з них, взята окремо, виражає поняття культури у більш вузькому значенні слова. У загальнокультурному розвитку людства основне, визначальне значення має матеріальна культура – досягнення, які виражають головним чином рівень освоєння людиною сил природи. Вона охоплює всю сферу матеріально-практичного існування і розвитку людей, всю сферу їх безпосереднього впливу на

природу. Відомо, що у процесі своєї діяльності люди створюють матеріальне багатство суспільства, яке включає в себе як засоби праці (інструменти, верстати, машини тощо), так і засоби індивідуального споживання (одежа, помешкання, побутові речі та ін.). Обидва ці види матеріального багатства суспільства утворюють речові елементи матеріальної культури, її предметну форму існування. Найважливішим показником матеріальної культури є знаряддя праці, які в нашу епоху все більшою мірою стають матеріалізованим втіленням досягнень науки. Тому матеріально-технічний розвиток суспільства є реальною основою прогресу в сфері матеріальної культури. Поряд із знаряддями, засобами праці найважливішою частиною матеріальної культури є засоби споживання. Зазвичай сферу індивідуального споживання називають сферою побуту на відміну від безпосередньо виробничої сфери.

Досягнення у сфері матеріальної культури нерозривно пов'язані з рівнем духовного розвитку людей, тому не випадково археологи та етнографи на підставі вивчення пам'яток матеріальної культури роблять висновки щодо рівня духовної культури тієї чи іншої епохи, країни, народу. Якщо матеріальна культура є результатом матеріальної діяльності людей, то духовна культура – результат духовної діяльності. Вона відображає досягнення, які показують рівень і глибину пізнання природи і суспільства, ширину світогляду, втілення в суспільне життя ідей і знань.

До структури духовної культури суспільства включені такі основні елементи: явища сфери суспільної свідомості, тобто політична культура, світоглядна культура (філософські, політичні, соціальні та інші ідеї і погляди людей), моральна культура (норми поведінки, «культурні форми спілкування»), культура почуттів), естетична культура (література і мистецтво, художнє конструювання, технічна естетика), а також науково-технічна творчість. Ці цінності закріплюються у поглядах та вчинках людей, звичаях і традиціях, у творах літератури та мистецтва. Такі явища духовного життя людей, як мова, мислення (логіка) – також характеризують духовну культуру суспільства. Звільнення людських почуттів та характеру від так званого «зоологічного

індивідуалізму», вміння володіти своїми почуттями і настроями є також суттєвими елементами духовної культури.

Серед визначень культури досить чітко проглядаються три основних підходи. Емпіричний, описовий підхід, згідно з яким культура є сукупністю, результатом всієї людської діяльності, тобто сумою всіх речей і цінностей, з яких складається цей результат. Однобічність цього підходу в тому, що культура тут уявляється в статичному вигляді – у вигляді певного «набору» речей та цінностей, застиглих продуктів людської життєдіяльності. Окрім того, розмежовуються матеріальна та духовна сфера культури, про що йтиметься далі.

Аксіологічний, тобто оціночний підхід, за якого «культурність» і «некультурність», отже, і рівень культурності, оцінюється зіставленням з певним еталоном. За такого підходу оцінки мають відносний і довільний характер: європоцентризм стає мірою культурності всіх останніх регіонів, не враховується те, що культура є пристосовництвом до конкретного середовища, як природного, так і соціального. Хоча цей підхід є теж обмеженим, він, як і будь-який підхід, не може бути відкинутим: досліднику доводиться порівнювати (адже все пізнається у порівнянні) й оціночний момент.

Діяльнісний підхід розглядає культуру як специфічно людський спосіб діяльності, «позабіологічний» за своєю сутністю. Але культура є не самою діяльністю, а тим способом, яким здійснюється ця діяльність. Саме діяльнісний підхід до розуміння культури починає переважати у сучасній науковій літературі. Це пов'язане перш за все з тим, що він не відкидає два попередніх – описовий та оціночний, а включає в себе їх раціональний зміст.

Історія українського народу починається у сиву давнину, коли на теренах України утворювалися перші осередки цивілізації. Людина, як відомо, з'явилася на теренах України мільйон років тому. Саме тут знаходили випробовування форми суспільного буття, способи господарювання, складалася писемність, традиції ремесел. Причетність до пракультури, єдиної для Сходу та Заходу, починаючи від доби ранніх цивілізацій, робила терени України привабливими для багатьох етносів та народів, які засвоювали величезні території, про що,

зокрема, свідчить формування мовних груп. Одна з них – індоєвропейська – включає в себе й слов'янські мови. Людство протягом багатьох віків вчилось жити у злагоді.

Культура – перш за все, світ духовний, він складається з почуттів, думок, прагнень, він залучає до себе почуття, моральні та естетичні вимоги існування. Духовний світ ставить питання: що є смерть і що є життя? Культура, розв'язуючи це питання, висуває одну вимогу, якої маємо дотримуватися й ми: вона проповідує оптимізм світосприйняття і досягнення злагоди, порозуміння, поваги до іншої людини. Цивілізація змітає всі ці вимоги, цивілізація соціоцентрична і егоцентрична, а культура – антропоцентрична, людина в культурі – понад усе.

Питання до теми 1.2

- 1 Культура матеріальна та духовна – умовність їх поділу
- 2 Архетип духовності в українській культурі

Література до теми 1.2

- 1 Історія світової культури. – К., 1994.
- 2 Історія української культури: Зб. матеріалів і док-в. – К., 2000.
- 3 Огієнко Іван. Українська культура. – К., 1991.
- 4 Тойнбі А. Дослідження історії. – К., 1995.

1.3 Етапи розвитку культури

1 Первісна культура. Тривала більше мільйона років, її називають добою каменю, бо головні знаряддя праці були з каменю. У первісну добу з'явилася людина сучасного типу, а також раси та мовні групи.

2 Доба ранніх цивілізацій – це XII-IV тис. до н.е. і закінчується нашою ерою. Доба ранніх цивілізацій позначена формуванням держав, писемності, релігії, розподілом праці, утворенням соціальних верств, канонів у культурі та мистецтві, значенням духовності, яка знайшла відбиття у кожному артефакті культури.

3 До ранніх цивілізацій належить антична культура, яка стала колискою європейської цивілізації. Поняття «античність» поширюється на культуру стародавньої Еллади та Риму. Антична культура охоплює період від початку III тис. до н.е. – по V ст. н.е.

4 Середні віки. Час великого переселення народів, формування європейських держав та народів, поширення світових релігій, до яких належать християнство, іслам та буддизм. Хронологія для Європи – V - XV ст. н.е.

5 Культура Відродження, виростає з культури середньовіччя, XIV-XVI ст. Вона є спробою поєднання досягнень античності з релігійним світорозумінням. Відродження затверджує антропоцентричну картину сприйняття світу.

6 Культура нової доби – XVII-XIX ст. Висуває знання як рушійну силу оновлення дійсності. Впродовж нового часу поширюється рух просвітителів, які, між іншим, заклали фундамент для рішучих соціальних змін.

7 Культура новітньої доби, початок XX ст. – наші дні, спирається на дві світоглядні парадигми: модернізм та постмодернізм. Перша прагне дати цілісний образ дійсності; друга – порівнює світ матеріальний зі світом ейдосів, ймовірності. Культура стає сегментарною відповідно до структури суспільства. Метою соціокультурних перетворень стає відродження соборності для окремих народів, що прагнуть зберегти власну ідентичність.

Питання до теми 1.3

1 Знайти критерії для відповідної періодизації світової та української культури:

- в способі господарювання та виробництва;
- віруваннях та релігійному світосприйнятті;
- зміні світоглядних парадигм;
- комплексі критеріїв.

Література до теми 1.3

1 Історія світової культури. – К., 1994.

2 Історія української культури: Зб. матеріалів і док-в. – К., 2000.

3 Огієнко Іван. Українська культура. – К., 1991.

Лекція 2

ПЕРВІСНА КУЛЬТУРА. КУЛЬТУРА СТАРОДАВНІХ СЛОВ'ЯН

2.1 Первісна культура

Первісну історію людства традиційно поділяють на палеоліт, мезоліт і неоліт – 2 млн. р. тому – межа III тисячоліття до н.е.; епоху бронзи – II тисячоліття до н.е.; ранній залізний вік – I тисячоліття до н. е. (таблиця 1).

Таблиця 1 – Періодизація первісної доби

Палеоліт	Верхній 1.5-1 млн рр. тому	Середній 100-40 тис. рр. тому	Нижній 40-12 тис. рр. тому
Мезоліт	12 – 6 тис. рр. тому		
Неоліт	7 – 4 тис. рр. тому		
Бронзовий вік	3 – 1 тис. рр. тому		
Залізний вік	1 тис. рр. тому		

Використовуючи цю періодизацію, дамо загальну характеристику еволюції матеріальної культури і мистецтва первісного суспільства.

На теренах України людина з'явилася мільйон років тому. Людина сучасного типу засвідчила своє існування 40 тис. років до н.е. Людина розумна, людина, що грає, людина, що молиться, людина дії зливались воедино в особі усього роду. Незалежне існування могло привести тільки до загибелі. Сім'я почала виокремлюватись з первісного колективу 15 тис. років до н.е.

Основним осередком у наших пращурів, очевидно, була родова община, яка нараховувала близько сотні людей. Згуртованість родового колективу доводить складне полювання на бізонів, печерних ведмедів, биків, мамонтів, вовнистих носорогів. Кістковище бізонів знайдене в Україні біля Амвросіївки у Донецькій області.

Народження мистецтва у добу раннього палеоліту було величезним прогресом у пізнавальній діяльності людей, осмисленні навколишнього світу. Мистецтво зміцнювало соціальні зв'язки, допомагало формуванню первісної общини, ставало засобом передачі досвіду. До видів образотворчого мистецтва палеоліту варто віднести петрогліфи (зображення тварин і людей, виконані на камені), гравюри на кістках і рогах, рельєфи, малюнки, глиняні і кам'яні скульптури.

Середній кам'яний вік – мезоліт (X-VI тисячоліття до н.е.) позначений закінченням льодовикового періоду, більш м'яким кліматом, оновленням флори та фауни. Нові умови існування спонукали появу луку та стріл. Відповідно великі общинні об'єднання змінилися на невеликі колективи мисливців. З появою великих водних просторів поширилося рибальство. Збиральництво доповнилось пошуками диких злаків. Для виготовлення знарядь праці широко використовувалися кістка та кремій. Наприклад, основу серпа робили з кістки, а лезо становили мікроліти. В мезолітичних розписах провідне місце належить людині, її діям. З'являються сюжетні композиції: полювання, танок тощо. Художник уже прагне передати внутрішній зміст, динаміку того, що відбувається. Це свідчить про нові завдання, які вирішувало мистецтво.

У добу неоліту (новий кам'яний вік) відбулося докорінне перетворення життя людства, пов'язане з переходом від привласнюючих форм господарювання (мисливства, рибальства і збиральництва) до відтворюючих (землеробства і скотарства). Новими рисами позначено суспільне життя – материнську змінила батьківська родова община, виникла парна сім'я. На цьому етапі зникли хронологічна, культурна одноманітність, у різних географічних зонах Землі розвиток пішов різними темпами і різними шляхами. У так званому «родючому півмісяці» (Єгипет, Південно-Західна Азія, узбережжя Персидської затоки) зміни відбувалися прискорено. На Півночі ж, навпаки, племена довго залишалися на тому ж самому рівні розвитку. Вже помітні дуже яскраві місцеві особливості, що дозволяють відрізнити неоліт Єгипту від неоліту Межиріччя, неоліт Європи від неоліту Сибіру. Творчість людей з розвиненим землеробством відрізнялася від творчості племен з переважним розвитком

скотарства і, у свою чергу, була іншою, ніж у північних лісових областях, де основним продовжувало залишатися полювання.

Приблизно в IV-III тисячоліттях до н. е. люди почали використовувати для виготовлення прикрас і знарядь перший метал – мідь. Спочатку кували чисту мідь холодною, а згодом навчилися вилучати мідь з руди шляхом плавлення. Появі плавильної печі, ймовірно, передувало будівництво гончарних печей. Але мідь поступається каменю в міцності і тому витіснити його не могла. Виділяють перехідний період – енеоліт (мідно-кам'яний вік). За формами життя, типом господарства він схожий на неоліт. Енеолітичною є дуже яскрава трипільська археологічна культура на території сучасної України.

Важливим і принципово новим явищем, що характеризує майже повсюдно пізній неоліт і зберігається потім в епоху бронзи, є мегалітична архітектура (мегаліт – від грецького – «великий камінь»). Це свідчить і про технічні можливості, що зросли, і про нові естетичні та ідеологічні потреби людей.

Раніше люди набули певного досвіду будівництва житла: напівземлянки палеоліту, глиняні будинки трипільської культури. Ті споруди мали суто утилітарний, практичний характер, мегаліти ж пов'язані з релігійним культом. Мегалітичні споруди були декількох видів:

- *менгір* – вертикальний камінь, висотою іноді до 20 м; у Франції зустрічаються поля таких стовпів, що тягнуться на 2-3 км; вони були або об'єктом поклоніння, або позначали місце церемоній;

- *дольмен* – кам'яний ящик, найпростіший його варіант – два вертикально поставлені плоскі камені, перекриті третім; дольмени влаштовувались також в розщелинах земної кори. Призначення їх остаточно не з'ясовано;

- *кромлех* – кам'яні плити або стовпи, розташовані по колу; в Україні знайдені кургани, оточені кромлехом.

Епоха бронзи (II тис. до н. е.) викликала принципові зміни в житті суспільства. Поліпшилася обробка землі, що сприяло подальшому вдосконаленню виробництва. Люди дістали можливість вести господарство однією сім'єю, в розпорядженні якої залишалися всі надлишки виробленого. Зароджувалася приватна власність, майнова диференціація. Значно розширився

обмін і контакти між окремими районами. Почалися війни за оволодіння худобою, орною землею, металом. З'явилися військові керівники, виник культ вождя. Особливе ставлення до вождя як до героя зберігалось після його смерті. Там, де раніше не виникла державність, залізний вік в суспільному ладі пов'язаний з «військовою демократією».

Розвиток людської духовності був тривалим. Людина розумна з'явилась приблизно за 40 тисяч років до н.е. Вона почала керуватись центрами вищої нервової діяльності, перш за все центрами стримування своїх бажань та емоцій, а потім і почуттів. Останні залишаються й до наших часів засобом спілкування. Тому не дивно, що саме в первісній добі закорінені всі наші духовні рухи, сам процес мислення, що не завжди покладається на формальну, класичну або символічну логіку. Ця логіка збагачена невичерпністю змістів, що дає також логіка модальна, логіка вірогідності. Саме до первісної доби варто віднести перші уявлення про світ як нерозривність людини та природи, людини та Всесвіту.

Перші релігійні уявлення виникають також у первісну добу, але скоріше то були культу тварин. Надзвичайно поширеним був на території Європи своєрідний культ ведмедя (дослідники вважають, що мова йшла про печерного ведмедя). Археологам відомі численні культові сховища черепів цього викопного хижака – у Франції, Швейцарії, Австрії, а також в Україні (Ільїнка Одеської області). З цього моменту можна впевнено говорити про виникнення тотемізму. Не випадково виник і тотемізм – віра в тварину або рослину, яку давні люди вважали предком роду, з якою зв'язували своє існування і добробут. Частіше тотем був твариною, рідше – рослиною. Через тотем первісна людина відкривала свої власну душу, її властивості. Через своєрідний ритуал тотемічних дійств затверджувався первісний колектив як соціальна єдність.

На ранніх етапах історії виникають і різноманітні магичні уявлення та відповідні дії. Деякі дослідники саме в цьому вбачають специфічну і корінну відмінність первісного мислення від сучасного. Магія – дії та обряди, що здійснюються з метою вплинути надприродним шляхом на довкілля, тварин або людину. Основою магії є уявлення про загальний зв'язок всіх речей і явищ

природи, про можливість впливати на ціле через його частину, на людину або тварину – через зображення, спрямовувати хід розвитку подій, заздальгідь імітуючи їх.

Всю первісну добу можна вважати шляхом до відкриття людської душі і поширенням її на всі явища природи і всесвіт.

Питання до теми 2.1

- 1 Поняття первісної культури.
- 2 Перші люди на теренах України.
- 3 Первісна міфологія.

2.2 Культура стародавніх слов'ян

Слов'янські племена народилися у складний період формування ранніх цивілізацій, які залучали до себе різні етноси, створювали спосіб буття, який відводив кожній особі своє місце у соціальному організмі. Цивілізаційні перетворення змінювали родоплемінні стосунки, з'являлась писемність, закони, моральний кодекс. Ранні цивілізації затвердили розшарування у суспільстві, ідею пригнічення і рабства. Ранньослов'янська цивілізація родоплемінні стосунки доповнила принципом нової соціальної єдності – військової демократії.

Слов'яни, а разом із ними й праукраїнці, стали причетними до єдиної пракультури, що згодом поширилась на різних континентах і несла з собою уявлення про світ як про єдність земного й небесного. Сакрального значення набували праця людини та створені нею речі. Поняття річ, що існувало в найдавнішій писемності від Єгипту до Китаю, ставило людину поруч із Творцем Всесвіту. Виникли храми, палаци, а разом з ними мистецтва, у яких втілювався ідеал краси як вимога існування. Прекрасне було поєднане з етичними нормами. Людина мала бути правдивою, чистою в усіх своїх помислах та діяннях. Звідси, можливо, й така етимологія слова слов'яни: слов'янами називались тому, що мали слово, звернене до Бога.

Є кілька гіпотез стосовно існування слов'янських племен. Одна з гіпотез свідчить, що слов'яни завжди існували на своїх теренах, через які проходив великий шовковий шлях. Це давало

змогу дістатись Індії та Китаю, охопити великий простір, який постійно змінювався завдяки перебуванню слов'ян у постійних мандрах. Не дивно тому, що одна з *універсалий української культури* засвідчує, що дім для слов'ян – це вся Земля. Про складний шлях міграції слов'ян йдеться у книзі «Велеса». Велес – це бог, який навчив древніх слов'ян сіяти хліб та співати пісень. У ній ми знаходимо пояснення, хто такі слов'яни і саме наведене вище визначення: слов'янами називались, бо мали слово звернене, до бога. Російською мовою «славяне» – давало змогу зрозуміти, що вони славили богів. Таке тлумачення глибинного за своїм екзистенційним сенсом найсуттєвішого поняття, що сприймається як основа українського менталітету, аж ніяк не відповідає англійському «slave» – раб.

Книга «Велеса» говорить: «слов'яни від Байкалу досягли Індії та Китаю, пройшли Азію, досягли Карпат, розселилися по Дніпру і Дністру. Слов'ян навіть вважають тими самими етрусками (тобто з руських), які жили на території Італії. Самі слов'яни називали себе русами, а книга «Велеса» дає підстави вважати їх арійцями. У середині II тис. до н.е. арійці прийшли в Індію і принесли з собою «веди» (знання) – про влаштування космосу, про богів, людей, їх здібності, науки, мистецтво. Книга «Велеса» говорить, що слов'яни керувалися як серцем, так і розумом, і досі існують разом софійність (мудрість) та сердечність. Слов'яни завжди думали серцем. І християнство також увібрало в себе традицію язичницьких слов'янських вірувань.

Інші гіпотези про минуле слов'ян також свідчать про те, що вони підтримували добрі стосунки з іншими племенами. Не випадково їх споріднюють зі скіфами, кіммерійцями, трипільцями. Цікаво, що форми споруд, які знаходяться на території Індії, нагадують споруди трипільців. Кораблі, які будували у II тис. до н.е., майже не відрізняються від козацьких чайок. Слов'янські мови належать до індоєвропейської мовної групи. Особливо багато спільного є у слов'янських та романських мовах.

Як такі українці ідентифікують себе з назвою – українці, хоча тривалий час називалися русинами. Вони органічно сприйняли церковнослов'янську мову, яка поєднувала їх з

білорусами, з великою кількістю етносів, які з часом почали називати себе росіянами.

Нарешті чи не найбільш аргументованою є гіпотеза про виникнення слов'ян. Ця гіпотеза базується на дослідженнях Кам'яної могили, від якої беруть початок прадавня писемність, спосіб господарювання, науки, будівництво, мистецтво. Йдеться про наявність єдиної для різних народів та цивілізацій пракультури.

За територію України завжди точилася боротьба, розбудова державності розтягнулася на багато віків, вона має закінчитися, коли до українців повернеться чуття єдиної родини.

Все, що слов'яни робили, відповідало вимогам краси. Житло слов'ян, одяг, зовнішність завжди вражали своєю красою і краса поєднувалася з високою моральністю. Щоб загубити сильну націю, усі загарбники прагнули позбавити слов'ян пам'яті про минуле. Про це дбали усі режими впродовж усієї історії. Слов'яни йшли дружньою сім'єю не знаючи лиха аж до середніх віків. У книзі «Велеса» йдеться про те, що слов'яни у III-II тис. до н.е. мали багато спільних рис з арійцями і ототожнювались з ними. Спільними були боги, спосіб існування, інтерес до науки, релігії, мистецтва. У II тис. до н.е. слов'яни мали розвинену міфологію, що мала багато спільного з індійськими ведами (відати – знати), знаннями про влаштування всесвіту, життя та смерть, богів, медицину, будівництво, шахи, перші вірування та міфи. Неспростовними сьогодні є уявлення про те, що річка життя починається на небі, вона зв'язує між собою покоління людей. У слов'ян, які підкорялися законам військової демократії, був звичай зливати кров усіх воїнів у чашу, з якої пив кожен із них. Таким чином кожен оновлював свої сили, кожен відчував себе причетним до цієї річки життя. В тяжких умовах існували навчальні заклади у слов'ян, але завжди слов'яни були обізнаними в науках, мовах.

Філософія древніх слов'ян вела їх до відкриття вічності. Древні індузи вважали, що смерті немає, а є інкарнація, тобто перехід одного живого організму в інший. Древні слов'яни вірили в те, що все має душу і боги існують в усіх явищах природи. В пантеоні (пантеон-зібрання) слов'янських племен було 72 бога.

Головний бог – Сварог, якого всі бояться і шанують, він один міг сваритися і не дозволяв це робити іншим. Всі люди мають жити у злагоді. Коли ви зустрічаєте іншу людину, то вважайте, що він бог або їх посланець, або родич, про яких ви не знаєте. Ви маєте зробити все, щоб допомогти іншим. Слов'яни завжди жили співчуттям до всіх етносів. Сварог – батько українського олімпу, Прабог, володар світу. Ім'я Сварог походить від давньоіндійського сварга, що означає небо, вхід у небо. Від Сварога, Бога світла і небесного вогню, походять інші боги – Сварожичі.

Священний вогонь звався Сварожичем. Вшанування слов'янами вогню має давнє коріння. Воно сягає ще доби Трипільської культури, коли кожна родина молилася до свого Овина, яким був домашній вогонь. Овином звалися піч, клуня, стодола для сушіння зерна та саме вогнище, яке запалювалося від іскри, добутої тертям дерева об дерево (живий вогонь). Хоча зображення Сварога до цього часу не знайдено, є підстави вважати, що його символами є окремі форми різнобічних хрестів, які присутні на вишивках, писанках та керамічних виробах. Вони є і на фресках Софійського собору в Києві .

Давні слов'яни приносили жертви Роду і Рожаниці у вигляді хліба, сиру, меду, каші (куті). Перед вживанням ритуальної їжі – куті, на Різдво (Родздво) батько кидав першу ложку вгору, у святий куток – покуть. Цей звичай в Україні побутує й досі. Батько родини таким чином ототожнювався зі служителем культу.

Свята на честь Рода і Рожаниці відзначалися навіть у ранніх християнських храмах, куди слов'яни приносили жертівні страви. Так, у Софії Київській в перші роки її існування збиралися язичники, щоб відзначити свої стародавні свята.

Питання до теми 2.2

- 1 Гіпотези щодо існування давніх слов'ян.
- 2 Етимологія слова «слов'яни».
- 3 Зв'язок слов'янських етносів та давніх цивілізацій.
- 4 Боги давніх слов'ян.

Література до лекції 2

- 1 Вильчек В. Алгоритмы истории // Нева. – 1990. №7.

2 Крамер Сэмюэл Н. История начинается в Шумере. – М., 1991.

3 Тойнби А. Постигение истории. – М., 1991.

Лекція 3

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ЧАСІВ АНТИЧНОСТІ

3.1 Зв'язок давньогрецької та української культур

У добу ранніх цивілізацій люди відчували залежність не тільки від природних умов, люди відкрили соціальну нерівність. Люди ще не стали вільними, а вже втратили незалежність. Ранні цивілізації існували 6-4 тисячоліть до н.е., у слов'ян вона закінчилася у X ст. Весь цей час слов'яни кидали виклик долі. Їх ніщо не могло роз'єднати. Тому міфологічним, неймовірним уявляється той шлях, який пройшли слов'янські племена, взаємодіючи з іншими народами. За легендами та міфами, їх мандри починалися з Байкалу, досягли Індії та Китаю, морським шляхом долали великий простір, доходили до Причорномор'я, розселялися між балтійським та Чорним морем. Вони були справжніми володарями Ойкумени (заселена територія земної кулі).

Тісно наші предки співіснували з такими античними народами, як греки та римляни. Період стародавньої історії Греції та Риму називають античністю. З середземноморських держав саме вони надали найбільший вплив на розвиток європейської й світової культури, залишили багату культурно-історичну спадщину. Ідеологічною основою духовного життя античних греків був антропоморфний політеїзм і міфологія. Давньогрецькі боги часів класики (V - IV ст. до н.е.) виглядали в скульптурі прекрасними гармонійними людьми. У греків кожне з мистецтв було фіксованою формою міфологічних сказань. Сюжети міфів передавався в малюнках, вазописі, на посудинах, могильних плитах, стінах храмів тощо. Вони жили в трагедіях та комедіях, переказах, піснях, ритуальних діях. Це породжувало вільне ставлення до змісту міфів і навіть прояви критики на адресу богів.

За дуже відверту критику богів існували покарання аж до страти. Так, філософ Протагор за книжку "Про богів" був

засуджений до страти, але врятувався, утікши з Афін. До міфів були діяння богів – Зевса, Гери, Афіні, Діоніса, Аполлона та ін., їх боротьба з титанами, подвиги героїв (Гераклові). Греки за богів вважали реальних істот, пов'язували із ними історію свого роду, свої справи, свій фах. Так, лікар Гіппократ вважав себе 17 нащадком бога лікування Асклепія, а нащадки Гіппократа протягом 200 років також вважали себе асклепіадами. Мати македонського царя Олександра була з родини гераклідів, що припускало безпосередню кривність із Гераклом. Кожному божеству присвячувався храм, де була його статуя і зберігалися підношення. Визначними архітектурними шедеврами класичного часу є храми Парфенон і Ерехтейон на афінському акрополі.

Давні греки, запозичивши у єгиптян форму колон, вдосконалили їх й використали для будівництва храмів (прямокутних і круглих у плані з однією чи декількома рядами колон). Храми мали портики, багато прикрашалися скульптурою. Скульптори Скопас, Мирон, Поликлет, Фідія та ін. створили неповторні за рівнем художності витвори.

Греки мали за взірць високої літератури поеми Гомера «Іліада» та «Одісея». Вони родоначальники театру у його професійному розумінні. Автори трагедій Есхіл («Прометей прикутий», «Перси»), Софокл («Цар Едіп») і Еврипід («Медея») були взірцем для драматургів у всі часи. Так само на розвиток літератури вплинула поетична творчість Анакреонта, Сафо, Езопа, Гесіода та інших.

У перекладі з грецької міф – це слово, розповідь. Давньогрецька міфологія відображала ставлення людей до сил природи, до суспільного та індивідуального. Завдяки давньогрецьким міфам можна судити про те, як зароджувались основи теології та космології. Зрештою, надзвичайна цінність феномену давньогрецької міфології полягає в тому, що вона підштовхнула людей до необхідності інтелектуального розвитку, до появи наук, зокрема логіки, математики, риторики тощо.

У греків виникло поєднання моралі з імперативом краси, з'явилося слово *калокагатія* (від грец. – «прекрасний і добрий», «гарний і добрий»), у давньогрецькій культурі воно означало гармонійне поєднання фізичних (зовнішніх) і моральних (душевних, внутрішніх) чеснот, досконалість людської

особистості, взагалі становило ідеал у вихованні людини. Слово існувало в повсякденній мові, але використовувалося як термін у філософії Платона і Аристотеля. Людина-носій калокагатії підіймалась до рівня громадянина поліса, який прагне до здійснення колективних цілей. Ідеал калокагатії позначився на ідеалі гармонійно розвиненої особистості, що існує в культурі Нового часу. Варто зазначити, що поєднання краси та високої моральності живило культуру слов'янських племен.

3.2 Грецькі колонії на теренах України

Першими мореплавцями, які почали борознити води Чорного моря, були древні критяни. У 1975 р. біля Каліакри в Болгарії на археологічних розкопках був знайдений кам'яний якір критського корабля, датований XVI ст. до н. е. Найдавнішим на території України було грецьке поселення на острові Березань, засноване в VII ст. до н. е. Найбільшими грецькими колоніями в Причорномор'ї були Тіра (на місці сучасного Білгорода-Дністровського), Ольвія (біля села Парутино, на правому березі Бузького лиману), Керкінітида (на місці сучасної Євпаторії), Херсонес (на території сучасного Севастополя), Феодосія, Пантікапей (на місці сучасної Керчі). Виникнувши як колонії грецьких міст-метрополій, античні міста скоро стали самостійними рабовласницькими містами-державами. Ольвія, Тіра, Херсонес і деякі інші впродовж свого існування були самоврядними містами – полісами. Міста, засновані на узбережжі Керченської протоки, в V столітті до н. е. ввійшли до складу Боспорського царства, яке утворилось 480 р. до н. е.

З початку III ст. н. е. у зв'язку з кризою рабовласницького ладу почався занепад усіх античних міст, а навала гунів у IV ст. призвела до загибелі їх. Проте деякі грецькі міста продовжили своє існування, зокрема Херсонес (Корсунь в руських літописах) остаточно було зруйновано у 1399 р., а Білгород-Дністровський ЮНЕСКО віднесло до 10 найдавніших міст світу (з безперервним існуванням).

Частина населення Херсонеської округи у середні віки стала ядром князівства Феодоро у південному Криму, де разом зі слов'янами мешкали греки, так само, як і в генуезьких колоніях

на узбережжі. Князівство було захоплене турками-османами у 1475 р.

Питання до лекції 3

- 1 Античність як тип культури.
- 2 Періодизація античної культури.
- 3 Грецькі колонії у Причорномор'ї.
- 4 «Калокагатія» як вимога існування греків та слов'ян.

Література до лекції 3

- 1 Боннар А. Греческая цивилизация. – М., 1992.
- 2 Винничук Л. Люди, нравы, обычаи Древней Греции и Рима. – М., 1988.
- 3 Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции. – М., 1989.

Лекція 4

НАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ДО ХРИСТІЯНСЬКОГО ТИПУ КУЛЬТУРИ. КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

4.1 Біблія як пам'ятка світової культури

Біблія є Святим Письмом найпоширенішої релігії сучасності – християнства. Своє Святе Письмо має не лише християнство, а й інші великі світові релігії.

Біблію зараз увесь цивілізований світ сприймає не лише як основну релігійну книгу християн, а й одну з найвизначніших пам'яток світової літератури. Тому знати її має кожна освічена людина. Називають Біблію Святим Письмом, Словом Божим, Одкровенням, Книгою Книг, Книгою спасіння. Найпостійніша ж назва – Біблія – утвердилась серед християн з IV ст.

Вперше назвав її так Іоанн Златоуст, константинопольський патріарх. А його сучасник, перекладач Біблії латинською мовою – Ієронім – вживав вислів «божественна бібліотека», бо ж складається Біблія з різних за формою та змістом релігійних та світських творів – окремих книг: 50 із них входять до Старого

Завіту, а 27 – до Нового. Книги ці виникли в різний час і відрізняються одна від одної. Творили їх представники шістдесяти поколінь. Автори Біблії, а було їх більше сорока, займали різне соціальне становище. Так, Мойсей був вихований у знатній єгипетській сім'ї. Петро був рибалкою, Соломон – царем, Матвій – митником, Павло – рабином. А нещодавно з'явилась версія, що частина Старого Завіту написана жінкою – 40-літньою аристократкою, що була придворною дамою царя Соломона.

До Старого Завіту входять книги, запозичені християнами в іудаїзмі. У перших п'яти книгах Старого Завіту (Буття, Вихід, Левит, Числа, Второзаконня) розповідається про створення світу й людини, про рай, потоп, обрання Богом єврейського народу як народу Божого. Другу частину Старого Завіту становлять історичні книги. Третя частина Старого Завіту складається з книг повчально-поетичного характеру. Останню частину Старого Завіту становлять Книги пророцтв. У книгах Старого Завіту багато сюжетів, що стали популярними у світовій літературі, образотворчому мистецтві.

Григорій Сковорода назвав Біблію своєю «возлюбленою нев'єстою», підкресливши, що саме в духовному «шлюбі» з Книгою книг і народилися найкращі його твори. Можливо, розгадка притягальної сили Святого Письма криється й у словах Григорія Сковороди про те, що Біблія сильна не так історіями, в ній розказаними, як духовним змістом, що ті історії наповнює. Як тут не згадати даних Богом народові на горі Синай заповідей: «Шануй батька свого і матір свою – довго житимеш на землі», «Не вбивай!», «Не кради!», «Не свідчи неправдиво проти ближнього свого!» та ін.

Новий Завіт складається з чотирьох Євангелій (від св. Матвія, св. Марка, св. Луки, св. Івана); з однієї історичної книги «Дії святих апостолів»; з 21 послання апостолів та Апокаліпсиса, або Одкровення Іоанна Богослова.

З давніх-давен біблійна міфологія зрослася з міфологією слов'янською: легенди та міфи про перших людей, про мудрого Соломона, про євангелічних героїв (у першу чергу про Ісуса Христа та Богородицю, про апостолів Петра та Павла) увійшли в народну свідомість.

Питання до теми 4.1

- 1 Основні складові частини Біблії.
- 2 Автори чотирьох Євангелій.

4.2 Формування універсальї української культури на основі православ'я

Універсальї української культури:

- софійність – мудрість, що дозволяє долати життєві труднощі;
- сердечність – довіра почуттям, що освітлюють душу;
- милосердя – здатність сприйняти чужий біль, як свій;
- жага до знань – можливість розкрити творчій потенціал;
- імператив краси – вимога зробити світ кращим;
- гармонія людини зі всесвітом – відчуття душі всесвіту;
- виклик долі – оптимізм світорозуміння.

Софія – мати трьох доньок: Віри, Надії та Любові, – трьох символів православ'я, які освітлюють буття кожної людини.

Сердечність – відкриття неосяжності духовного буття, можливість відкриття у собі Бога, за вченням Григорія Савича Сковороди.

Милосердя – молитва за інших, яка вводить людину до храму Божого.

Жага до знань – нескінченні пошуки сенсу буття та пізнання світу.

Імператив краси – причетність до Божої благодаті.

Гармонія людини зі Всесвітом – затвердження самого буття.

В історії людства завжди траплялося так, що культура давала поштовх цивілізації, а цивілізація не тільки затримувала, а й руйнувала культуру. Людина і людство живуть у двох світах: матеріальному (наші потреби) і духовному (наші пошуки Бога, наші бажання, сподівання, мрії). У полі цивілізації потреби збільшуються: забезпечення житлом, оновлення сил, охорона людей, необхідність в інформації, продовженні роду. Сучасна цивілізація не забезпечує усі ці потреби. Вона не живе у злагоді з природою і космосом. Цивілізація руйнує родові зв'язки, у світі панує соціальна ентропія (позбавлення людини її індивідуальних рис). Поновлення самої парадигми буття, тобто можливості

існування все більше бере на себе культура, збереження традицій та оновлення людини в променях віри. Для розбудови державності важливим є відчуття соборності, з яким у життя людей увійде й розуміння спільної мети.

Варто зазначити, що вірування древніх українців органічно поєдналися з православ'ям. Дитина для українця є янголом, а інша істота – Бог, його посланець чи родич, якого ти ще не бачив. Саме у світлі сакральності формувались звичаї та народні традиції, які лежать в основі культури кожного народу.

4.3 Культура Київської Русі

Запровадження християнства на Русі мало великий вплив на розвиток кам'яної архітектури. Не дивно, що храм називають Біблією у камені, оскільки в ньому розкривається сутність християнського вчення, відбуваються таїнства, що позначаються на життєвому шляху віруючих. У храмі оживають всі мистецтва, у храмі окреме Я індивіда зливається з Я усієї релігійної общини. До найдавніших пам'яток християнства належать Десятинна церква, Софійський собор, церкви Кирилівська, Спаса на Берестові, монастирі Видубицький та Лаврський у Києві, Спасо-Преображенський, Борисоглібський собори та церква П'ятниці на торгу в Чернігові. Ще одним відомим храмом Київської Русі є Михайлівська церква Видубицького монастиря. Її було закладено в 1070 р. на березі Дніпра. Головною спорудою ансамблю Києво-Печерського монастиря був Успенський собор. Його було зведено в 1073-1075 рр., а зруйновано під час другої світової війни. У наш час його відновлено. На Володимирській гірці у 1108-1113 рр. було зведено Михайлівський собор (зруйновано у 1934-1935 рр. для будівництва урядового центру, який теж відновлений у наш час. На першому місці – Софійський собор. За розмірами собор перевищував візантійські храми. На стінах собору було багато фресок зі сценами мирського життя: полювання на диких звірів, народні ігри, гуляння і т. д. У мистецтві Київської Русі значного розквіту набуває монументально-декоративний живопис.

З культовою архітектурою Київської Русі пов'язані такі види мистецтва, як живопис, художня мозаїка, майоліка. Настінні

мозаїки використовувались у спорудах Київської Русі з кінця X до початку XII століття: ними прикрашали інтер'єри князівських палаців і майже усіх храмів за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого.

Проте основним видом давньоруського образотворчого мистецтва був фресковий живопис. Специфіка його полягає в тому, що він робиться на вологому тиньку, а завершується і підправляється згодом. Художній ефект від фрескового живопису надзвичайний, тому не дивно, що у XII ст. він витіснив мозаїку. У Київській Русі впродовж X-XI ст. поширювалася техніка живопису візантійських художніх шкіл.

Поряд з монументальним живописом на Русі розвивається іконопис. Наприкінці XI ст. склалася київська школа іконопису.

За християнською легендою, першим іконописцем вважають євангеліста Луку. Відомості про ікони містять давньоруські літописні джерела X ст. Творів давньоруського іконопису збереглося дуже мало. Найвідомішою іконописною майстернею XI-XII ст. була Печерська, де працював Аліпій зі своїми учнями. В кінці XI ст. склалася київська іконописна школа. З нею пов'язані такі шедеври іконопису, як «Ярославська Оранта» (XII ст.), «Устюзьке Благовіщення» (XII ст.), які зберігаються у Третьяковській галереї, ікона «Борис і Гліб» (XIII ст.), що експонується у Київському музеї російського мистецтва. З іменем Аліпія окремі дослідники пов'язують ікону «Печерської Богородиці».

Видатним іконописцем Київської Русі був Аліпій Печерський. Серед ікон XII ст. привертає увагу ікона «Ярославська оранта» – одна із найдавніших, присвячених Діві Марії. Дослідники відносять її до київської школи. У XII ст. у зв'язку із постійною зовнішньою загрозою навали кочовиків особливо близькими живопису були ідеали військової доблесті. Поширення набули ікони «Георгія-воїна», «Дмитра Солунського», «Архангела», або «Ангела-Золоте Волосся». У цей період з'являються ікони із зображенням перших руських святих – Бориса і Гліба. Традиції Києва поширюються на іконописні школи Галицько-Волинського князівства та інших руських земель. Прикладом може бути ікона «Волинської Богоматері» (XIII ст.), виявлена на Волині в Покровській церкві м. Луцька.

Великою славою користувалися київські ювеліри за своє витончене карбування, золочення, гравірування, техніку емалі та зерні. Це знамениті київські «змійвники», лунниці, колти, оздоблені зерню або емаллю, вироби художнього ремесла Русі, що у значній кількості вивозилися за кордон. Речі, виготовлені у Києві, Галичі, Чернігові та в інших містах, трапляються під час розкопок в усіх європейських країнах.

Питання до теми 4.3

- 1 Київська Русь як оплот християнства.
- 2 Особливості іконопису на Київській Русі.

Література до лекції 4

- 1 Библия. Книги Священного Писання Ветхого и Нового Завета. – М., 1995.
- 2 Розанов В.В. Религия. Философия. Культура. – М., 1992.

Лекція 5

УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Відродження – це Великдень у світогляді людей, що відкрив нову еру в розвитку цивілізації. Завжди змінам у житті суспільства передують великі духовні зрушення. Відродження звернулося до античності і сприйняло її ідеали, як свої власні. Перш за все гріховне (за середньовічним світосприйняттям) людське тіло набуло сакрального значення. Римський кардинал Микола Кузанський писав: «У світі навіть найменша частина несе у собі зміст нескінченності». Людина також залучена до акту творіння Світу. У сакральні тексти входить максима (істина) – вміщення невмістимого. Вмістити це в серці і вмістити Бога. На давніх іконах, зокрема у Тиціана, у картині, яка має назву «Христос Вседержитель», Христос тримає свою мітру біля серця і він править суд серцем, і людина також має поєднати у собі і розум, і почуття. У добу Відродження синтез Античної культури з культурою доби Середньовіччя не був простим поєднанням

язичництва з християнством. «Спочатку було Слово», – так сказано у Апостола Йоана. І у добу Відродження «Слово» набуває великої креативної сили, власне тоді з'являється людина, яка вірить у те, що може здійснити свої мрії. З'являється поняття «інтелігент». Складаються карти континентів, відкриваються нові землі. Вперше говориться про гідність людини. І у слові знову ж таки люди втілюють свої мрії про ідеальне суспільство. Томас Мор, Томмазо Кампанелла пишуть утопічні твори про ідеальний устрій людського суспільства. Втім, Відродження для всіх країн було періодом кривавим і драматичним. Точилися війни, проходили комунальні революції. З'явилося поняття «реформації» – прагнення внести зміни в постулати християнства.

Великий Мікеланджело створив скульптурні алегорії «Ранок, День та Вечір» на могилі Джованні та Лоренцо Медічі, додавши надпис: «В цей вік злочинний безсоромний не мати відчуттів – доля завидна, простіше спати або камінням бути». Нагадаємо, Джованні та Лоренцо – онуки Казімо Медічі, якого вигнали з Флоренції і який змушений був стати підприємцем, щоб повернутися і стати вже некоронованим правителем. У добу Ренесансу запалала зоря капіталізму, з'явилися нові соціальні прошарки, великого значення набула діяльність митців, натуралістів, винахідників, на долю яких випало залишитись в історії. Молодь з України змушена була йти до Європи. З'явилась така категорія людей у суспільстві, як ваганти – мандрівні студенти (від *Vagare* – «мандрувати» іт., латина). У XIV-XVI ст. в університетах Європи навчалось багато українців. У Західній та Східній Європі їх називали роксоланами. Роксолани – гарні зовні і душею, розумні, обізнані, здатні прийти на допомогу. Це ті, що несуть світло душі і зігрівають ним усіх, що завжди помітні і необхідні іншим, вони і воїни, і науковці, і добрі господарі, вони готові до власного оновлення і нового життя.

По всій Україні ходили сліпі кобзарі, співали про правду, закликали до боротьби та єднання людей. Думи та історичні пісні складають основні жанри народної поетичної творчості. Людей доби Відродження називали титанами. Титани допомогли Богам завоювати Всесвіт. До них належав і Прометей, який дав їм знання. Образ Прометея уживається поруч з образами зі

священного писання і це не поодиноким випадком сакралізації античності. У самому Ватикані і досі є фреска великого Рафаеля, яка має назву «афінська школа». Рафаель зобразив видатних мислителів, усіх філософів разом зі святими отцями.

Джованні Бокаччо, автор «Декамерону», писав свій твір під час чуми 1348 р. «Декамерон» був своєрідним викликом долі. Данте також в «Божественній комедії» пройшов колами раю і до раю підніс почуття кохання, що назавжди поєднує людські серця.

Відродження вириває з сутінок середньовіччя. Чарівний світ середньовічних містерій тут набуває тілесності. Доба Відродження не осуджує людське тіло, тому що воно створене за взірцем та за подобою Бога, і коли люди відкрили для себе красу людського буття, то водночас вони охопили весь простір ойкумени (заселений простір земної кулі). Люди почали цікавитись минулим. Найбільш привабливою для них стала давня Еллада, яка й стала взірцем. Безумовно, люди доби Відродження були релігійними (віруючими). Вони змогли повірити, що в своєму серці вони можуть зберігати не лише вогник віри, а й самого Бога, який є нескінченним, який дарує людям радість буття.

Типові ознаки доби Відродження:

- 1) поява інтелігенції;
- 2) формування літературної мови здебільшого у межах епістолярного жанру завдяки обміну думками, які живлять і збагачують мову;
- 3) відродження форм спілкування, які мали поширення у стародавній Греції та Римі, – маються на увазі камерати – об'єднання вчених, поетів, музикантів, художників.
- 4) увага до окремої особистості. Особистість – це людина, яка живе інтересами суспільства, яка дбає не лише про своє благо.
- Благом у добу Відродження стає мир, віра у людську вірність;
- 5) розширення тематики філософських трактатів. Найбільш поширеною темою філософських праць та диспутів стали свобода, боротьба за рівність та гідність людини;

6) по всій Європі прокотилася хвиля комунальних революцій. **Комуна** – об'єднання мешканців міста. Як і у сиву давнину, місто було окремою державою, і ось представники різних верств повстали проти свого володаря-аристократа. У Флоренції, скажімо, народ скинув Казімо Медічі. На чолі повстанців був Кола ді Рієнці, його матуся прала білизну для багатіїв. У Флоренції утворилася республіка. Все у республіці – спільне. Вимогою існування стає вільна праця;

7) на арені історії з'явилась людина дії (*homo agens*), яка поєднала теорію з практикою. Яка склала карту країни і континентів. Яка відкрила для себе просторову нескінченність (геометричну перспективу), що з'явилася на картинах художників; як у картинах художників з'явилась конкретна історична постать, так у музиці з'явилась мелодія – носій людських прагнень, почуттів, настроїв. Велич людини зрівнялася у добу Відродження з величчю Всесвіту. Не дивно, що папський кардинал Микола Кузанський стверджував, що точка може розгорнутися в неосяжність, а мале може дорівнювати великому;

8) зустріч релігійного світоспоглядання з язичницьким дала можливість сприйняти людину як головну цінність суспільства;

9) антропоцентрична картина світу несла у собі ідею перетворення світу. Світ має бути прекрасним, а людина має бути причетною до його оновлення. Апостол Павло закликав колись коринфян та Римлян: перетворюйтесь оновленням розуму вашого для того, щоб пізнати, що є воля Божа.

Періодизація доби Відродження:

- 1) **передвідродження (проторенесанс)** – XIII-XIV ст.;
- 2) **раннє Відродження** – поч. XV ст. – 80-ті рр. XV ст.;
- 3) **високе Відродження** – 90-ті рр. XV ст. – 40-ві рр. XVI ст.;
- 4) **пізнє Відродження** – 40-ві рр. XVI ст. – кінець XVI ст.

У мистецтві Ренесанс – назва стилю, що прийшов на зміну готиці. В Україні на добу Ренесансу припадає розвиток міст і зростання міщанського стану. Пам'ятки Ренесансу характеристичні насамперед для західної області України, зокрема для Львова, до якого приїздили кваліфіковані майстри з мистецьких центрів Італії (Кастіліо Петро, Італьячик Петро, Красовський Петро, Римлянин Павло й ін.) і Німеччини (Пфістер

Йоганн, Горст Гайнріх, Шольц Гануш та ін.). Елементи Ренесансу помітні в перебудові (у Кам'янці-Подільському, Меджибожі – 1545) і будові замків (Синявських у Бережанах – 1534 – 1555, С. Конецпольського у Підгірцях та ін.). Свідоцтвом раннього Ренесансу є кам'яниця Орсеттіх у Ярославі (1570), синагога в Сатанові (1532) й ін. Львів після пожежі 1527, яка знищила будови візантійської і готичної доби, відбудувався у стилі Ренесансу: «Чорна кам'яниця» (1577), дім Корнякта (1580) в Ринку, ансамбль Братсько-Успенської церкви з каплицею Трьох Святителів і вежею, монастир-фортеця Бенедиктинок з льоджею (1595), синагога Золотої Рози (Ренесанс у поєднанні з готикою, 1582), каплиці Боїмів і Камп'янів – початок XVII ст., костюл Бернардинів (Ренесанс з манеризмом, 1600 – 1630). Зразком пізнього Ренесансу, що переходить у бароко, є Іллінська (Богданова) церква в Суботові (1653). Деякі елементи Ренесансу мали також перебудовані церкви старокняжої доби в Києві, Чернігові та ін. Поряд з мурованим будівництвом і з певною аналогією до нього розвинулося дерев'яне церковне будівництво (церква св. Духа в Потеличі, святого Юра і Воздвиженська в Дрогобичі, собор Благовіщення в Ковелі, Крехівський монастир й ін.). Прикладом містобудування доби Ренесансу за принципами регулярного плану можуть бути Жовква (будівничий А. Прихильний) і Броди (архітектор Дель'Аква, інженер Боплан).

У скульптурі Ренесанс дав спроби реалізму у лежачих або напівлежачих постатях на саркофагах (К. Рамультової у Дрогобичі, О. Ванька-Лагодовського в Уневі (1573), князя К. Острозького у Києві (1579), дітей Даниловичів у Жиравці (1580) та ін.), у рельєфах на кам'яних плитах і погруддях. Декоративна різьба почала розвиватися у Львові. Німецько-нідерландські й італійські каменярі-різьбарі застосували форми Ренесансу в оздобленні фасадів, обрамлень вікон і входів та інтер'єрів («Чорна кам'яниця»). Шедевром архітектурно-декоративного різьблення доби Ренесансу є портал каплиці Трьох Святителів. У добу Ренесансу збагатилася дерев'яна різьба – вівтарна й іконостасна (у церкві св. П'ятниць у Львові, Св. Духа в Рогатині, у Молчанському і Спасо-Преображенському соборах у Путивлі й ін.). В іконах Ренесанс відбився тільки спорадично, але його сліди ще помітні на початку XVIII ст. (Богородчанський

іконостас, 1705). Зате Ренесанс спричинився до емансипації портрета (К. Корнякта, В. Лянгиш), а ще більше помітний у графіці й мініатюрі (Пересопницьке євангеліє – 1550 – 1561), а також у друкарстві.

У декоративно-ужитковому мистецтві впливи Ренесансу позначилися у декорі золотарських виробів – посуду, предметів церковного призначення (оправа євангелія так званого Горностаєвого – 1542), зброї (церемоніальний меч львівських війтів), ювелірних прикрас тощо. Також відомий стиль Ренесансу у мебльовому мистецтві, кераміці, гаптуванні й вишиванні шовком, у яких в орнаментиці мотиви візантійського трилисника замінено акантом, гранатом, лілеями, часто поряд місцевої флори.

Для доби Ренесансу як на заході, так і у слов'янських країнах, зокрема в Україні, характеристичний синкретизм – сполучення теоретичних думок з галузі філософії, теології, політики і конкретних наук з гарною літературною формою (поетичною або риторичною).

У літературі й науці, поруч з тенденцією відродити культуру античності (так, як її тоді розуміли), йшли намагання культивувати людську індивідуальність, що мусить бути звільнена від авторитетів традиції, переживати й думати незалежно від них. При сильних ще традиціях середньовіччя в XVI ст. знання латинської мови, яка в навчанні стала поруч із грецькою, спричинилося до знайомства з новою латинською літературою, яка головно завдяки діяльності гуманістів-чужинців (Конрад Цельтес, Каллімах та ін.) почала розповсюджуватися в Польщі й Литві та на західноукраїнських землях, у Львові, де якийсь час перебував Каллімах, прибулий з Константинополя. У Польщі видатними представниками Ренесансу XV – XVI ст. були учені і письменники українського роду: Лука із Русі, автор виданого у Кракові 1522 року підручника епістолографії, Павло Русин із Кросна (кін. XV – поч. XVI ст.), Станислав Оріховський (Оріховій Роксолян) з Оріхович близ Перемишля (1513 – 1566), Шимон Шимонович із Львова (1557 – 1629) та ін. В Україні засвідчене знайомство з поетикою Ренесансу, вплив граматичних творів розпочався на українських словниках і граматиках XVI ст., у творах українських письменників, а ще більше на початку

XVII ст. зустрічаються згадки про авторів Ренесансу (Еразма Ротердамського, Джордано Бруно, Кардана та ін.). Латинськими працями користувалися й українські полемісти XVI ст., іноді згадки про авторів Ренесансу трапляються й у XVIII ст. (у Г. Сковороди). В Острозькій академії навчання включало знайомство з вченими Ренесансу. З красною письменства відомий український переклад однієї новели з «Декамерону» Боккаччо і новий переклад «Олександрії» та кілька дрібних опусів. Літературна творчість І. Вишенського стилістично була вже переходовим явищем до бароко.

Питання до лекції 5

- 1 Відродження як нове світорозуміння.
- 2 Українське Відродження.

Література до лекції 5

- 1 Алпатов М.В. Всеобщая история искусств. – М., 1997. – Т. 2.
- 2 Базен Жермен. История истории искусства: От Вазари до наших дней. – М., 1995.
- 3 Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. – М., 1989.
- 4 Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – Л., 1978.
- 5 Петров М.Т. Итальянская интеллигенция в эпоху Ренесанса. – Л., 1982.
- 6 Рутенберг В.И. Титаны Возрождения. – Л., 1976.

Лекція 6

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVII-XVIII СТОЛІТЬ

Людина дії вийшла на арену історії. Вона відчула свою незалежність від лещат Середньовіччя. Разом з ними відійшли уявлення про родинні зв'язки. Члени однієї родини почали жити своїми інтересами. Упродовж життя людина могла примірити на собі безліч професій. Буттєва ситуація ускладнювалася тим, що праця людини відірвалася від етичної основи: не важливо, за що

платять, важливо, що платять взагалі. Процес знеособлення, загострення соціальних протиріч виливався у протести. У 1789 р. сталася Велика Французька революція, низи повстали проти верхів. Але не дивно, що в 1830 р. відбулася революція, яка повернула владу аристократів.

Ліберте – свобода. У перших буржуазних конституціях йдеться про рівність, право на працю, свободу, життя. Почали впроваджувати систему виборів до законодавчих установ, але ж вибори обумовлені наявністю грошей. Багаті люди в законодавчих установах захищали у першу чергу власні права. Ремісники, службовці, вчителі, лікарі, науковці, представники різних видів мистецтва - це були люди, яких почали відносити до стану буржуазії – впливової суспільної сили, що визначає майбутнє держав.

Не випадково Новий час називають добою просвітництва. У Франції провідні вчені пишуть 35-томну енциклопедію про здобутки людства в науках, мистецтвах та ремеслах. Сталося розширення свідомості окремої людини до всезагального рівня, усвідомлення історичного процесу. Вольтер пише працю «Філософія історії» з метою усвідомлення закономірностей поступального розвитку людства.

Так завжди відбувається: духовність шукає пошуки єднання між людьми у той час, коли ця єдність у суспільному житті не спостерігається. Саме діяльність енциклопедистів була поштовхом до Великої Французької революції. Саме вони закладали фундамент нових теорій соціального розвитку і нових наук: соціології, політології, економіки та інше. У Новий час значного розвитку набула наука-діалектика. За часів античності діалектика – то вміння вести розмову. У новий час діалектика трактується як наука про розвиток. Філософ Гегель формулює три закони діалектики:

- 1) закон єдності та боротьби протилежностей;
- 2) закон переходу кількісних змін у якісні.;
- 3) закон заперечення (зернятко зумовлює появу рослини, рослина дає життя плоду, але ж рослина не схожа на зернятко і плід не схожий на рослину, але рослину ми пізнаємо по плоду).

У Новий час на зміну моністичному сприйняттю світу приходять поява нових світоглядних доктрин.

Ідеалісти вірять в те, що є Бог, або Абсолютна ідея, яка породжує світ. Світ складається з невеличких часточок, що мають назву монади, взаємодія між якими складає неповторність світу. Світ не змінюється в часі, він схожий на велетенську машину, у якій все детерміновано.

Деїсти, до яких належав і Вольтер, вважали, що Бог існує, але не втручається в діяльність людей.

Матеріалісти вважають, що природа розвивається сама з себе. На матеріалізм спираються й апологети наукового комунізму, який за невеликий проміжок часу заволодів свідомістю широких мас, вже у ХХ столітті перетворився на застигле вчення, що не враховувало життєвих реалій.

Освіта на Україні орієнтується на європейські зразки. Перший вищий навчальний заклад України, Києво-Могилянська академія, передбачав навчання протягом дванадцяти-тринадцяти років, цей заклад закінчили провідні богослови, гетьмани, науковці. Серед вихованців академії був і Григорій Савич Сковорода.

Сковорода навчався впродовж всього свого життя. Він був сином малоземельного козака, але шляхом освіти та самоосвіти піднявся до рівня велетнів думки. «Selfmade man» – людина, що творить себе, – Сковорода знав більше десяти мов, був музикантом, композитором, поетом, філософом. Один із його героїв – Нарцис – це той, хто, побачивши себе, забув про все. Сковорода доводить, що не може людина відокремитися від життя, зайняти пасивну позицію. Звісно, Сковорода відчував на собі лещата духовної драми. Духовна драма починається від страждань Спасителя світу, який прийняв на себе чашу людських страждань, смерть і скрушив пекло, воскресши. Подолати всі життєві бурі можна, згідно зі Сковородою, знайшовши у собі Бога. А далі можна віднайти Рай для всіх. Можливо, Сковорода спирався й на бачене. Так, Софія Київська не має у своїй будові та композиції картин Страшного суду. Її художнє оформлення несе у собі ідею світла, досконалості, гармонії. І сьогодні співзвучними сквородинівській ідеї стають поетичні рядки: «Душа, скоріше відродись! Заколоситься мрія, і хмаронька одна до іншої прилине!».

Симфонія, як єднання божественних слів, людських душ, як досягнення злагоди, як прагнення до мети стає жанрово-композиційною основою багатьох філософсько-поетичних творів Сковороди.

Те саме спостерігаємо в усій художній культурі Нового часу, шлях від смутку до радощів складає основу творчих задумів. Сковорода вважав, що кожна людина велика своїм серцем. Сковорода вірить в те, що люди єдині у своїх правах, і кожен день людського буття може нести людям радість та веселий настрій. Свою ідею «сродної праці» він вивів з глибин самої історії. Праця має приносити радість, відповідати здібностям людини й майбутній соціальний лад має зробити все, щоб людина відчувала себе щасливою.

Наприкінці XVII-XVIII ст. відбуваються значні зміни у сфері побутової культури. Зокрема, поступова еволюція господарчого розвитку зумовила вдосконалення сільськогосподарських та ремісничих знарядь праці. У цей час модернізується український плуг – його форма стає асиметричною, що сприяє зростанню продуктивності праці. На Лівобережжі та Слобожанщині з'являється своєрідний примітивний культиватор – багатозубне рало, що служило для спусування ґрунту. Для виготовлення тканини дедалі більшого поширення поряд з вертикальним набуває горизонтальний верстат. У ремеслі та промислах активно запроваджується примітивна механізація, що базувалася на використанні енергії вітру та води.

Побут завжди був віддзеркаленням суспільних процесів, особливо рельєфно це можна прослідкувати, вивчаючи історію костюма. Зокрема, наприкінці XVII-XVIII ст. одяг населення свідчив про майнову диференціацію (якщо селяни та рядові козаки шили одяг з полотна, то феодалська еліта – із золототканих тканин іноземного виробництва), розвиток нових форм промислового господарювання (мануфактурні тканини витісняють із ужитку домоткане полотно), іноземні впливи (українська знать Правобережжя своїм одягом наслідувала польську шляхту, прагнучи в такий спосіб протиставити себе простому людові) тощо.

Важливу роль у розвитку освіти та культури в Україні відігравали середні навчальні заклади – колегіуми, які були

засновані в Чернігові (1700), Харкові (1727) та Переяславі (1738). Ці навчальні заклади готували служителів релігійного культу, державних службовців та вчителів початкових класів. Перлиною серед колегіумів, осередком освіти та науки, центром культурного життя в Україні була Києво-Могилянська колегія, яка 1701 р. грамотою Петра I одержала статус і права академії. У стінах академії було вироблено чітку систему організації навчання, розраховану на 12 років, яка не поступалася за змістом навчальному процесові тодішніх європейських університетів. На початку XVIII ст. в ній навчалася дві тисячі студентів. Тривалий час Києво-Могилянська академія була єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи. Саме тут сформувався один із центрів філософської думки (І. Гізель, Г. Кониський, Г. Сковорода та ін.), зросла літературна та поетична школа (К. Сакович, Л. Баранович, М. Довгалевський та ін.), утворився осередок щодо розроблення теорії українського поетичного мистецтва (Ф. Прокопович, М. Довгалевський, Г. Кониський та ін.).

Студенти Київської академії здебільшого йшли до війська, пожежі та військова руїна нищили шкільні будинки та надані маєтності. У 1666 р. московські урядовці безуспішно намагалися зовсім закрити цей освітній заклад, оскільки вважали його осередком небезпечного вільнодумства і непокори. З 70-х рр. XVII ст. починається новий розквіт діяльності академії, який свого апогею досягає на межі століть. У цей час академію часто називають Могиляно-Мазепинською. Навколо ректорів Варлаама Ясинського та Йоасафа Кроковського формується новий культурний осередок: Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Іларіон Мигура, Іларіон Ярошевицький, Лаврентій Горка, Гавриїл Бужинський, Гедеон Вишневський, Йоасаф Горленко (св. Йоасаф Білгородський), Феофілакт Лопатинський та ін. У стінах академії відбуваються численні публічні диспути з різних наук, затверджується звичай рекреацій – культурно-мистецьких свят з виставами та іграми, приуроченими до завершення навчального року. Часто свята супроводжувалися випуском спеціальних друкованих листків – так званих тез на честь ректорів, професорів і меценатів академії. Академія була щедро забезпечена матеріально як з боку вищого духівництва, так і з боку козацьких гетьманів. Професорів і студентів академії серед багатьох інших

українців постійно запрошують до Росії, де вони стають піонерами західноєвропейської просвіти й культури. Слов'яно-греко-латинську академію в Москві у 1687 р. засновано за київським взірцем українськими вихованцями цієї вищої школи за проектом Симеона Полоцького, який з 1664 р. був вихователем царської сім'ї. Випускники академії стали провідниками українського впливу в Росії, який охопив усі аспекти культурного життя: церковного, книгодрукарського, освітнього, літературного, мистецького і навіть побутового.

На середину XVIII ст. на Лівобережжі було 866, а на Слобожанщині – 129 початкових шкіл, які розміщувалися майже у всіх містах і селах цього регіону. За рішенням Генеральної військової канцелярії, на території всіх полків були засновані школи. У Лубенській полковій школі навчалося одночасно до 1000 дітей.

Досить високою була грамотність серед запорозьких козаків. Основний відсоток найосвіченіших серед них давала Запоріжжю Київська академія. Високоосвічені люди високо цінувалися на Запоріжжі. Найспритніші з них ставали військовими писарями і нерідко, як за своїм званням, так і за природним розумом, відігравали на Січі значну роль. На землях Війська Запорізького низового були школи, які поділялися на січові, монастирські і церковнопарафіяльні. У січовій школі навчалися хлопчики, які з різних причин потрапили на Січ: тут були й полонені, ті, що самі прийшли, діти козаків. У період занепаду Запоріжжя в середині XVIII ст. тут навчалося до 80 осіб. Січові школярі вчилися читати, писати і співати. Вони обирали зі свого середовища двох отаманів – одного для підлітків, другого для малолітніх. Головним учителем січової школи був ієромонах-уставник, який, крім своїх прямих обов'язків наставника, повинен був турбуватися про здоров'я хлопчиків. Про всі надзвичайні випадки у школі він повинен був доповідати кошовому отаману. Школа монастирська існувала при Самарсько-Миколаївському монастирі й виникла разом з першою його церквою близько 1576 р. Школи церковнопарафіяльні існували майже при всіх церквах запорозького поспільства у паланках по слободах, зимівниках і хуторах.

Розвиток літератури протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст. зумовлений передусім роботою Києво-Чернігівського культурного осередку, діяльність якого була пов'язана з друкарнею, заснованою 1674 р. у Новгороді-Сіверському і 1679 р. переведеною до Чернігова. До кола митців і вчених, яких згуртував чернігівський архієпископ Лазар Баранович і якими опікувався гетьман І. Мазепа, входили талановиті письменники і поети Олександр Бучинський-Яскольд, Іван Величковський, Афанасій Заруцький, Лаврентій Крщонович, Іоаникій Галятовський, Стефан Яворський, Іван Орновський, Петро Армашенко, Петро Терлецький, Пилип Орлик (майбутній гетьман у вигнанні), Данило Туптало (св. Димитрій Ростовський), Іоан Максимович (св. Іоан Тобольський), Антоній Стаховський та ін.

Віршування, за тогочасним розумінням, «мова богів», стає не тільки модою, але й обов'язком учителів і учнів академій, де просто вчили писати вірші, в теорії й практиці виховуючи вправних версифікаторів. У Києво-Могилянській академії студенти вивчали до 30 видів і жанрів поетичних творів класичного, середньовічного, новітнього стилю (комедія, трагедія, трагікомедія, драма, ода, елегічна, дидактична, сатирична поезія і т.д.). Кожне шкільне свято, кожна цікава подія у шкільному житті, іменини ректора, професорів, приїзд визначного гостя – все це давало привід до укладання віршів. Складаються поетичні традиції: регулярно проводяться літературні диспути, конкурси поетичної майстерності з нагородженням кращих віршотворців лавровими вінками й званням лавроносного поета. Формується київська поетична школа. Барокова пристрасть до геральдичної поезії доходить до того, що навіть Богові як «найвищому пану» вигадують герб і пишуть похвали до нього (І. Галятовський).

В архітектурі XVII-XVIII ст. спостерігається співіснування та переплетіння різних стилів з виразним домінуванням стилю бароко. Другу половину XVII ст. знаменує розквіт нового своєрідного стилю, який носить назву козацьке бароко. Це найменування покликане підкреслити, що в Україні архітектура бароко набуває своєрідних мистецьких форм і національного колориту. Однією з перших споруд у стилі козацького бароко була

Миколаївська церква на головному міському майдані у Ніжині (1668-1669), центрі одного з найбільших козацьких полків. Українські будівничі творчо використали традиції вітчизняного дерев'яного храмобудівництва, одягнувши сільську хрещату в плані церкву в камінь і прикрасивши її зовні низкою пластичних і орнаментальних мотивів. Новий вигляд церковної архітектури мав підкреслити прихід в Україну на зміну старій новій культурної еліти (козацтва) і стати наочним втіленням її культурної програми.

На відміну від давньоруських та іноземних храмів козацькі собори часто (коли кількість бань на церкві дорівнює п'яти, семи або дев'яти) не мають вираженого фасаду, вони однакові з усіх чотирьох боків, повернуті водночас до всіх частин світу, всіх присутніх на майдані. При цьому ідея демократичності сполучається з ірраціоналізмом барокового світовідчуття, оскільки спроба обійти таку церкву довкола має наслідком відчуття дезорієнтації в часі й просторі, ефект певного метафізичного запаморочення. Стіни охайно білилися, завдяки чому будівлі органічно вписувалися у навколишній пейзаж українських населених пунктів, у яких домінували хати-мазанки, і в природний ландшафт. Характерної форми бані та інші елементи мідного покриття фарбувалися переважно у зелений або синій колір, хоча інколи, особливо у Києві, вкривалися позолотою.

Питання до лекції 6

- 1 Особливості стилю бароко.
- 2 Досягнення зодчих М. Убрика і Б. Меретина у Львові та І. Шеделя і А. Расстреллі в Києві.
- 3 Творчість І. Григоровича-Барського. Перші портрети. Культура запорізького козацтва.
- 4 Із чим пов'язане поглиблення зв'язку фольклору та літератури?

Література до лекції 6

1 Історія запорізького козацтва: сучасний стан та проблеми дослідження. – К., 1990.

2 Лобас В.Х., Легенький Ю.Г. Українська і зарубіжна культура: Курс лекцій. – К., 1997.

3 Попович М.В. Нарис історії культури України. – К., 2001.

4 Чепелик В. Ренесанс. Кам'яні квіти першого Відродження України (XVI-XVII ст.) // Українська культура. – 1993. № 1.

Лекція 7

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У 1654 році на Переяславській раді було проголошено приєднання українських земель до Російської держави. Внаслідок цього і наступних актів (Андрусівське перемир'я 1667 р., «вічний мир» 1687 р.) до складу Росії увійшли Лівобережна Україна, Київ з прилеглою територією, Запоріжжя, Чернігово-Сіверщина.

Після зазначених договорів Україна отримала політичну автономію в складі Росії. Однак царський уряд зразу ж почав поступово її обмежувати; до 80-х років XVIII ст. останні залишки автономії були ліквідовані: у 1775 році козацтво, як клас, було ліквідоване. На Україну поширюються загальноімперські порядки, адміністративні закони і соціально – економічні умови, включаючи кріпосництво, її територія була поділена на губернії, або намісництва, з адміністративними і територіальними закладами.

У другій половині XVIII ст. відбувається значне піднесення товарно-грошових відносин, поглиблюється соціальне розшарування населення, зростає виробництво із застосуванням найманої праці, розвиваються міста.

Помітний вплив на формування суспільно-політичних поглядів середини ХІХ ст. спричинило Кирило-Мефодіївське товариство, проголосивши ідею слов'янської федерації. Товариство активізувало зацікавленість суспільства історією слов'ян, їхніми мовами, культурою. М. Костомаров і його однодумці вважали, що саме рідна мова має стати важливою підоймою народної освіти.

Прогресивна західноукраїнська інтелігенція ідею національного відродження пов'язувала з просвітою народу на засадах мови, літератури, духовного розвитку.

Проголосили цю платформу члени гуртка, що склався у Львові на початку 30-х років і був названий сучасниками «Руською трійцею».

Великим історичним здобутком української літератури кінця XVIII – початку XIX ст. було впровадження у культурне життя нації нової української літературної мови, заснованої на живій мові народу, його фольклорі та певних «книжних» елементах, успадкованих з минулого.

Проте як ніхто інший підніс і розширив національну самосвідомість українського народу Тарас Шевченко. Поезія великого співця України будила національно-патріотичні настрої української молоді, доти зрусифікованої або спольщеної, інертно-байдужої до рідної мови та культури.

Творчість Т.Г. Шевченка, відгомони ідей кириломефодіївців були головним побудником, який на початку 60-х років спонукав ціле гроно обдарованих молодих людей із сполонізованих дворянських родин Правобережжя повернутися в українське національно-культурне середовище. Серед визначних імен тут – економіст і публіцист Т. Рильський, історик В. Антонович, мовознавець К. Михальчук, етнограф Б. Познанський, лікар К. Юркевич та ін.

Так само поезія великого Тараса «перевернула свідомість «багатьох молодих галичан. Видані 1859 р. в Лейпцігу деякі нецензуровані вірші Т. Шевченка вперше потрапили в Галичину і вразили душі молоді, «як щось зовсім нове і нечуване». Т. Шевченко завершив процес формування новітньої української духовності. Він визначив характер, зміст, проблематику, систему ціннісних орієнтирів нашої культури, дав могутній поштовх розвитку усіх її видів і форм: мови, літератури, образотворчого мистецтва, театру, філософсько-етичного вчення тощо.

У шевченківській моделі культури був закладений величезний заряд народних морально-етичних і духовних цінностей, який дав можливість українському народові вистояти у найтяжчих випробуваннях. Втративши Гетьманщину, він в умовах політичної і соціальної неволі XIX ст. розвивається саме як

державна нація, послідовно і непохитно утверджує свою соборність у царині духу, культури насамперед.

У громадському житті України початку 60-х років відому роль відіграло «хлопоманство», поширене серед студентів Київського університету. Ці молоді люди не лише носили національний одяг, а й займалися популяризацією української культури, викликаючи шалений спротив російських офіційних властей.

На чільне місце виходить український осередок у Петербурзі, у якому заходами П. Куліша (за матеріальної підтримки українських поміщиків Галагана і Тарновського) функціонували друкарня та видавництво. Цей осередок у 1861-1862 рр. видає журнал «Основа», в якому друкувалися твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, М. Костомарова, А. Жемчужникова і О. Серова.

Журнал відстоював право українського народу на вільний культурний розвиток, прагнув представити його культуру як цілісність на всій його етнічній території з єдиною загальнонаціональною мовою.

У 1812 р. було створено Міністерство народної освіти, запроваджено державне керівництво школою, внесені певні зміни до системи діючих шкіл. У кожному губернському місті створювалися гімназії, в повітовому – повітове училище. Характерно, що нові університети засновувалися в колонізованих землях: у 1802 р. було відкрито Дерптський університет, у 1804 – Казанський, у 1805 – Харківський, у 1834 – Київський; реорганізовано в університет Головну Віденську школу.

У задумі організації цих університетів малися на увазі поширення «общерусской» культури. Так, російський цар Микола I, висловлюючись з приводу відкриття Київського університету, говорив: «Університет – це мій твір, але я перший покладаю на нього руку, якщо здається, що він не відповідає своєму призначенню. А призначення університету – поширювати російську культуру ...».

Фактично ці навчальні заклади відіграли протилежну роль: дали змогу не тільки російській, але й місцевій молоді ознайомитися як із офіційно викладеною, так і зі своєю історією.

У Східній Україні вся система освіти була російськомовною. Це стосується університетів (Київ, Харків, Одеса), учительського інституту в Ніжині, 129 гімназій, мережі реальних і комерційних училищ, інститутів благородних дівчат, 1618 міністерських, земських і парафіяльних шкіл. Зрештою, і в Галичині українські школи склали мізерний відсоток (одна школа на 820 тис. населення, тоді як одна польська на 30 тис. населення). Зусилля відомих педагогів (К. Ушинського, М. Пирогова), зорієнтовані на виховання гармонійної людської особистості, здійснювались у несприятливих як мовних, так і етико-громадських умовах.

Центром національного відродження в Україні був Харківський університет. У 1841-1849 рр. ректором університету був П. Гулак-Артемівський – відомий український поет, літературознавець, педагог. Професор університету О. Потебня зробив найвизначніший внесок у розвиток вітчизняної науки того часу. Він методологічно поглибив дослідження української мови і літератури, започаткував психологічно-порівняльну школу в українському мовознавстві, обстоював рівноправність народів і мов. Тут сформулювалася своєрідна романтично-філософська школа, досліджувалася філософія Ф. Гегеля, І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга. Плідну науково-педагогічну діяльність здійснювали В. Каразін (з ініціативи якого засновано університет), І. Срезневський, А. Метлинський, М. Костомаров та інші вчені. У Чернігові й Києві широку культурно-просвітницьку діяльність провадив Б. Грінченко – український письменник, педагог, етнограф, автор першої книги для читання в школі українською мовою «Рідне слово», «Української граматики» та інших підручників. Велику цінність становить підготовлений і виданий Б. Грінченком «Словар української мови» (1907-1909 рр.).

Незважаючи на тотальну русифікацію, університети висунули цілу когорту вчених зі світовим ім'ям у галузі природничих та технічних наук, таких, як П. Тутківський, Д. Заболотний, М. Гамалія, І. Пулюй, І. Горбачевський, С. Тимошенко – аж до геніального В. Вернадського. Щодо гуманітарних наук, то рівень і світовий престиж визначили, насамперед, українці: М. Костомаров, М. Драгоманов, В. Антонович, О. Потебня, М. Дашкевич, Ф. Вовк. У галузі

філософії з'являються праці П. Юркевича, С. Гогоцького, галицького філософа К. Ганкевича.

Питання до лекції 7

1 Прискорення розвитку української культури з початку ХІХ століття.

2 Романтизм в українській культурі.

3 Творчість І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка.

4 Романтизм Т. Шевченка та І. Франка.

5 Творчість Л. Українки, М. Коцюбинського, С. Васильківського, О. Кобилянської та інших як втілення моральних принципів народної культури.

Література до лекції 7

1 Вейдле В. Кризис искусства // Самосознание европейской культуры XX века. – М., 1991.

2 Вельш Б. «Постмодерн». Генеалогия и значение одного спорного понятия // Путь. Международный философский журнал. – 1992. № 1.

3 Дюфрен М. Кризис искусства // Западноевропейская эстетика XX века. – М., 1991.

Лекція 8

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ХХ СТОЛІТТЯ

8.1 Українська культура першої половини ХХ ст.

Новітня доба створила вузли духовних колізій, які не можуть знайти розв'язки і нині. До цих колізій відносяться:

- знеособлення особистості і цілих народів;

- поширення соціальної ентропії, коли люди переживають подібні ситуації, але втрачають здатність співчувати іншим.

«Коллективні досліди», про які сповіщав Ніцше у своїх роботах «Так говорив Заратустра» та «По ту сторону добра і зла», відповідали реальним процесам виникнення тоталітарних режимів. Сьогодні ми бачимо, що диктатура двох вождів Сталіна

та Гітлера будувалася на спільних засадах: на фасаді політичних режимів – соціальні гарантії піклування про людину праці, а на справді – неможливість існування. Творча людина змушена була ставати на шлях внутрішньої міграції. Як, скажімо, сталося в Італії або у нас в Україні.

Для прикладу візьмемо творчість Павла Григоровича Тичини, його поему-симфонію «Сковорода», спираючись на контекст європейської культури. Залучення широкого історичного контексту стає умовою осмислення мистецьких явищ. Йдеться про розуміння особливої драматургічної напруги, яка виникла в художній культурі від початку минулого століття, що зумовила стильову відкритість як ознаку самої культури. У драматургічній напрузі можна бачити прояв духовних колізій, що зійшлись в єдиний конфлікт творчої особистості з дійсністю. Неможливість розв'язання конфлікту спонукала розширення творчої свідомості, переведення конфлікту з площини дії за її межі. Власне цим Тичина ставав близьким не тільки різним стильовим напрямкам у контексті часу, а й ставав врівень з особистостями, про які вже йшла мова.

Отже, виникає необхідність розкриття змісту поетичної симфонії Тичини через все більш широкі аналогії з художніми явищами різних часів, що свідчать про розширення творчої свідомості поета, здатної охопити різні епохи, відповідно до масштабів колізій, що поширюються на всю історію людства і вимагають від митців пошуків нових синтетичних форм та жанрів, які варто віднести до метамови. Метамова як спроба об'єднання різних видів мистецтв засвідчує свою наявність у кожному переломному добу. Метамову варто вважати спробою об'єднання різних форм осягнення дійсності: філософської, наукової та художньої. У синтезі мистецтв найважливішою стає музика. Її стихія найбільш відповідає плину самого буття, найбільший вимір якого знаходить вияв у Сковороди та Шевченка, Лесі Українки та Тичини.

Музичність як визначальна особливість поезики Тичини, що знаходить вираження в термінології, до якої звертається Тичина: енгармонізм тощо, уподібнення поетичних та музичних форм (симфонія, фуга), – здавен привертає до себе увагу дослідників,

так само, як і філософська спрямованість його поетичної думки, здатної охопити Всесвіт, історію людства та історію народу.

Саме найширший світоглядний вимір пояснює звернення Тичини до мандрівного філософа Григорія Савича Сковороди, його «Симфонії», яка несе у собі ідею соборної єдності народу та досягнення злагоди як єдиної умови існування людини і соціуму.

Як і його попередники: Сковорода, Шевченко, Леся Українка, – Тичина звертається до метамови, що сполучає засоби музики, театралізованого дійства, живопису і надає його поетичній думці надзвичайної ємності відповідно до його світорозуміння й світовідчуття.

Його образ світу виникає з хаосу, він сонцепоклонник, він шукає злагоди поміж людьми у такій же мірі, як вона існує у Всесвіті, і у цьому сенсі він підхоплює кредо Сковороди: пізнати себе, щоб віднайти шлях до Бога. Для обох – Сковороди та Тичини – симфонія – то найширший вимір буття, що, відтворюючи конфлікти, несе у собі ідею їх подолання.

Як творча особистість, Тичина підіймається над епохою, його центральною темою стає оновлення світу та людини. Він відтворює трагедію народу, свідком якої він був, і бачить єдиний вихід подолання трагізму в єднанні окремих «Я». Подоланий трагізм є центральним стрижнем європейського симфонізму минулого століття.

Одухотворення Всесвіту, відповідність архітектоніки музичного твору законам світобудови стають завданням для митців доби модерну, які звертаються до нових форм та жанрів, шукають відповідну мову, збагачену символами, що пронизують весь буттєвий простір, у якому розчиняється окрема особистість, відтворюється гра планет та космічний ритм. Носіями ідеї космізму та поширення творчої свідомості на всю історію людства з метою його оновлення стають Сковорода та Леся Українка, Скрябін та Прокоф'єв, Юон та Чурльоніс.

Здається, тільки на долю представників «розстріляного відродження» випало передати не тільки пафос оновлення дійсності, а й розчарування з приводу того, що творчій особистості в нових реаліях немає місця. Тичина, безумовно, належав до тих, хто став на шлях «внутрішньої еміграції», як те сталося з представниками італійського модерну за часів

правління Муссоліні. Представники італійського модерну – це «Cinque grandi»: Отторіно Респігі, Альфредо Казелла, Ільдебрандо Піццетті, Джан Франческо Маліп'єро, Франко Альфано – саме їх виділяє Роберто Цанетті у своєму дослідженні «Італійська музика двадцятого століття» (Roberto Zanetti «La musica italiana nel novecento». Bramante editrice, 1985) – значно розширили обрії мистецтва, звернувшись до минулих епох, відшукуючи можливість існування безпосередньо у творчості.

Скажімо, Отторіно Респігі (1879-1936) відтворює історію минулого Риму, як-от у своєрідній симфонічній трилогії «Фонтани Риму» (1917), «Пінії Риму» (1924) та «Римські святкування» (1929). Надзвичайно багато творів Респігі виникло під враженням явищ культури рідної йому Італії. Так, у 1927 році він пише «Боттічеллівський триптих», що складається з трьох частин, відповідно до назв картин: «La primavera» (Весна), «Adoratione dei maghi» (Поклоніння волхвів), «La nascita di Venus» (Народження Венери).

Не менш вражаючою і багатого у порівнянні з творчим мисленням Тичини є постать Піццетті – митця з яскравим релігійним світоглядом, що розкривається в монументальних театралізованих формах на релігійні сюжети: «Священне дійство про Авраама та Ісаака» на текст Ф. Белькори (1917), опери «Дебора та Іаїль» на біблійний сюжет (1921), «Чужинець» (1925) та «Фра Джерардо» (1928) на власне лібрето. Середньовічна містерія оживає у його «Дійстві про святу Уливе» на текст К. д'Ерріко, яке ставиться у монастирі Святого Хреста у Флоренції 3 червня 1933 року.

На думку С.М. Богоявленського, єдиною для опер на власний текст Піццетті є «ідея спокути людського буття любов'ю», яку відтворює й симфонізм упродовж двох минулих століть. Хоча, здається, більш за все Піццетті хвилювала сама *трагічна ситуація історії*, ситуація зруйнованих доль, воєн, втрати духовних цінностей. Минаючи прояви духовної драми у межах загальноєвропейських, він знаходить їх у бутті та середовищі своїх співвітчизників. Відроджуючи, крім релігійних сюжетів, античну трагедію, композитор намагається разом з формою народних видовищ відродити сам пафос колективізму,

чуття єдиної духовної общини, до чого дещо раніше прагнув і Верді.

У сфері музики *модерн* ставав свідченням плідної взаємодії різних видів та жанрів, він зблизив, зокрема, між собою жанри симфонії та опери, симфонії та пісні, симфонії та балету, він викликав нову зацікавленість програмністю як можливістю поєднання слова і музики.

Саме у творчості покоління 80-х відбувається перехід від класико-романтичних форм та жанрів мистецтва до форм індивідуалізованих, започаткованих імпресіонізмом та експресіонізмом, що дають змогу відтворити нові реалії буття, розширити уявлення про образ світу, внести відчуття всеприсутності у часі та просторі культури.

Симфонізм у міжжанровому просторі стає показовим для Джан Франческо Маліп'єро (1882–1973). Як композитор Маліп'єро віддавав належне сфері симфонічної музики, так само, як і сфері театральній. Його спрямованість змісту та тематики творів надзвичайно широка. У цьому відношенні він заявляє про свою присутність у різних площинах буття, у різних історичних вимірах самої культури: від античності до сучасності. Йому не дістає простору однієї театральної рампи й одних героїв, тому він поєднує у межах одного твору, скажімо, трилогії «Орфеїди» різні. У пролозі опери, це і перша частина, що названа «Смерть масок», діють герої комедії дель арте: Брігелла, Арлекін, вчений доктор Баланцон, капітан Спавента, Панталоне, Тарталья та Пульчинела. З'являється легендарний античний співець Орфей, котрий закриває щойно названих героїв у шафі і виводить нових героїв, представляючи їх публіці. Це герої вже другої частини опери – «Семи канцон», котрі більш наближені до життя, його контрастів та зіткнень, хоча старовинні тексти канцон належать XIV, XV, XVI століттям.

«Сім канцон» зразу ж викликають аналогії з симфоніями Григорія Савича Сковороди та Павла Григоровича Тичини.

У першій з них («Бродяга») вуличний співак виконує під акомпанемент сліпого любовну пісню, звернену до дружини сліпого. Разом з коханцем жінка йде, кинувши напризволяще безпорадного сліпця.

У другій («Вечірня») монахи, що співають і читають молитви, зовсім байдужі до горя жінки, що шукає втіхи у Бога.

Третя канцона («Повернення») присвячена матері, яка оплакує сина, що ніби загинув на війні, відчай та втрата розуму не дають жінці упізнати сина, котрий повернувся до неї.

Четверта канцона – «П'яничка» – то п'яний поет, що співає під чужими дверима і без провини викликає гнів ревнивого чоловіка.

П'ята канцона («Серенада») – поет співає під вікном своєї коханої у той час, коли у будинку відспівують небіжку – матір дівчини.

Шоста канцона – «Дзвонар», – котрий скликає дзвоном набату на пожежу і зле насміхається над переляканим натовпом.

Сьома канцона – «Ранок покаяння» – початок посту після ночі карнавалу. Маски, сп'янілі від веселоців та розваг, зустрічаються з процесією тих, що каються, і катафалком смерті.

Третя частина опери, котра має назву «Орфей, або восьма канцона», набуває також символічного змісту, тут «примхливо сплітаються міф та різні зрізи історії». Різні зрізи історії існують на сцені, де представлені три верстви: аристократи на чолі з королем та королевою, вчені мужі у перуках, діти з простолюддя. Усі присутні спостерігають за основною дією, у якій маріонетки розігрують пародію на античну трагедію. Тут на першому плані імператор Нерон, його мати Агрипина, що так само страждає від сина, як і тисячі людей, страчених жорстоким тираном, котрий спалив Рим, ніби розігрував криваве дійство.

Не можна вважати сильним перебільшенням, якщо сприйняти «Орфеїди» як натяк і безпосередню алегорію на реальні події, що відбувалися в Італії. 1922 рік – рік закінчення твору, це також рік приходу фашистів у країні до влади. Маліп'єро цікавить одне питання – чи може мистецтво стати могутньою силою і протистояти натиску злих сил, відстояти вічні цінності. Маліп'єро не скептик, проте він, як і герой опери – Орфей, відчуває недостатність сил у боротьбі з соціальним лихом.

Кожна культура існує завдяки невпинному *полілогу* між особистостями і створеними ними явищами, котрі

кореспондують між собою, народжуються з єдиних мовних, світоглядних джерел і все ж заявляють про свою неповторність. Те, що у перші десятиліття минулого століття саме в Італії так звані *футуристи* проголосили про свій відрив від традиції, мало означати насамперед природні зміни у баченні світу та художньому відтворенні його явищ. З цим відривом від традицій полілог окремих явищ між собою став більш помітним, бо включав у себе критичний перегляд не лише онтологічних рівнів художнього твору, а й безпосередньо його змістовно-ідейного спрямування.

Мистецтво реагувало на *колапс цілісного сприйняття світу* поєднанням різних світоглядних моделей, спробами подолати трагізм буття, не лише через введення нової речевості (*neue Sachlichkeit*), а й завдяки відстороненню від сучасних конфліктів, відгукуючись на них гіпертрофованістю відчуттів та афектів. Задум твору знаходить у італійських композиторів не тільки безпосереднє втілення крізь естетику переживання, а й естетику зображення, творча думка зіштовхується з категоріями відчуження, стилізації, звертається до символу та алегорії, при цьому вона досить часто долає усталені жанрові моделі.

Аналогія між творчістю Тичини та мистецтвом далекої європейської країни не виглядає випадковою, якщо мати на увазі саме сферу духовності, що зазнала кризи, зіткнувшись з протистоянням творчої особистості політичному режиму, імперіям зла.

У рівній мірі можна стверджувати, що вся українська культура тяжіє до пан'європейського духовного простору, і наявність певних паралелей знаходить підстави саме у контексті епохальної свідомості.

«Стукнули ангели в небі, //збудили батенька в гробі; вставай, батеньку, до суду, іде твоя дитячко до шлюбу...» – з новели Михайла Яцківа «За горою» (1907). Після виходу у світ першої збірки оповідань М. Яцківа «В царстві сатани. Іронічно-сентиментальні картини» (Львів, 1909) Леся Українка писала в листі до матері О.П.Косач (Олени Пчілки): «Яцків тепер «наймодніший» з молодих белетристів в Галичині...він пише досить нерівно, часом дуже гарно, часом тільки чудно, але таки частіше гарно».

Низки новел М. Яцківа сплітаються в єдине ціле, як те трапилось з двома з них: «Дівчиною на чорному коні» та «Архітвір». Тут зустрічаються поет та його муза: Даріан та Ілона, – зустрічаються, щоб зразу ж і втратити:

«Ти дав мені серце, я беру його на той світ, а тобі не маю що лишити. Лишаю тобі у заповіті чари творчості, і се вистане на твоє самотнє, смутне життя на сій землі... Я стану знов твоїм чистим ангелом, провідною Музою.

Будеш оглядати вічну правду, невиданий світ, в який я поведу тебе. Будеш оглядати пекельні муки і райські розкоші, будеш дивитися на них, як сонце, бо серце твоє я забрала» – «Дівчина на чорному коні».

«Глянув рано по роботі, Ілони не було. Зібрався і вийшов в гори. Спинився понад шпильями і пропастями, покалічив руки, ноги і йшов вгору. Опинився на верхах. Вірли, його сусіди, далекий табір скель – його лабіринт. Над головою синя пропасть, під ногами хмари. Раз білі, як отара овець, то темні, як розбурхане море. Громи ведуть розговор по хмарах, аж голос на краях світа зашибається. Даріан іде на край верхів, обіймає скелю за шию і дивиться в далекий світ в долині. Вернув пізно в робітню. Сидів в тишині сутіні між камінними постатями і вів з ними розмову. Встав, узяв молот і долото і зачав різьбити з навіженим розмахом. Духи оживали з каменя. Серед тіней видів краще, ніж в білий день серед юрби. Несамовита сила опанувала його, він відступився, глянув на мармурні постаті. Воскресаєте з каменя, мої кохані, рухаєтеся, живете! В вас моя розкіш, захват, забуття!.. » – «Архітвір»¹.

Одухотворена дійсність постає і в ранніх збірках поезій Павла Тичини, якого благословляв на служіння музі сам М.Коцюбинський, ще там у далекому Чернігові. Потім були Одеса, Харків. І все нові та нові творчі здійснення. Але й Тичина з ранніх своїх кроків зустрічався у творчій уяві з образами «Скорботної матері» (1918), Фаустом («Ходить Фауст», 1923). Не один раз у його творчій уяві постають образи фундаторів української літератури – Сковороди та Шевченка.

¹ Цит. за: Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. – К.: Наук. думка, 1989. – зберігається орфографія друкованих уривків.

«Шевченко та Чернишевський» – драматичний твір, до змісту якого вводяться згадки про «Трістана та Ізольду» – середньовічний роман та опера Ріхарда Вагнера. Зустріч Шевченка з філософом-вольнодумцем мала статися, згідно з твором Тичини, у 1859 р. Ріхард Вагнер написав свій новаторський твір також у 1859 р. Спробуємо розширити історичну перспективу за рахунок реальних подій.

У 1859 р. російський композитор О.М. Серов мав змогу познайомитись і з автором, і з оперою байрейтського майстра у Люцерні (третій акт виконував Вагнер, два перші акти Серов проглянув за партитурою). «Ніхто ще (сміло повторювати буду тисячі разів) до Вагнера не доходив до таких блискучих результатів проникнення *музики* драмою наскрізь і наскрізь і – *драми* музикою наскрізь і наскрізь», – писав Серов в одній зі своїх статей, відзначаючи епохальність звершень німецького майстра музики.

Отже, Тичина зводить воєдино у своїй творчій уяві те, що належало не до реалій, а лише до ноосфери, сфери духовності, знімаючи геть кордони і попри умовність центром дії роблячи творчу особистість, її думки про явища, що належали до далеких культурних та художніх галактик. «Трістан та Ізольда» Ріхарда Вагнера для Шевченка могла бути одним з культурних ейдосів, котрий перетинався з подіями власного життя: чи не останньою мрією про можливість утворити сім'ю, знайти своє щастя. Для Шевченка то залишилось нездійсненим, однією з колізій його духовної драми, як врешті і для героїв вагнерівської опери. Подібна зведеність різних, віддалених планів буття – особливість світовідчування самого Тичини, який не міг не бачити протиріч дійсності, тієї чорної хмари, що насунула на українську культуру та духовність у 30–40 роки минулого століття, руйнуючи все найдорожче.

Не один раз у своїй творчості він звертається до образу Сковороди, бачачи його образ гармонійним, готовим відстоювати свою правду життя. У 1920 р. двічі цей образ виникає в поезіях «Сковорода і Біснуватий (Уривок із поеми)», закінчено у 1940 р., та «Сковорода (Уривки з симфонії)». Знову, як і в усвідомленні новаторських пошуків Шевченка, мова може йти про розширення творчої свідомості, про синтез мистецтв, зокрема музики та

літератури, коли в обох мистецтвах проявлявся один і той же принцип художнього узагальнення, що, власне, був здобутком симфонізму, котрий виступав як прояв духовності, що зазнала кризи і шукала виходу у нових для себе сферах буття, до яких стали належати символи культурної спадщини, де поруч з особистостями зайняла місце й релігійна символіка, порівняння зі світоглядною моделлю духовної драми.

Тичина, услід за Сквородою, долає у своїй свідомості мертві схеми духовної драми, коли пише цикл «В космічному оркестрі», де його голос здіймається над буденністю, досягає рівня пророчих закликів: «Люди, любіть землю! //Поети, у космос ведіть! //А в космос шлях жить! //На берегах вічності ходить сонце...». Ці ж слова будять творчу думку композитора Євгена Станковича. У його Третій симфонії («Я стверджуюсь»). Історія для Станковича – то є прояв великої оновлюючої сили, яка змінює картину світу. Але в симфонії зовсім немає відчуття того, що ця картина вже відбудована, образ світу зростає упродовж твору, як набувають значущості часові плани, котрі додають завершеності часу художньому: вічність, пульс епохи та биття серця. Кожен з цих планів на якусь мить стає домінуючим. То вічність ніби робить марними всякі людські зусилля змінити обличчя землі, намагається відтворити хаос, занурити все у пільму. То пульс та ритми епохи, що будуються на грізних, зловісних акордових сполуках, викреслюють усі інші образні плани, крім відчуття героїчних неймовірних зусиль. То биття серця людини починає відчуватись у монологіях-післямовах, передаючи нескінченність страждань та болю.

Але ж часові плани немов проглядають один крізь інший. І тому велетенське дійство, зростаючи у творчій уяві композитора, набуває значення символу: своєю волею він творить буття навкруги, стає часткою великої сили – рідного народу. «Я єсть народ, якого Правди сила ніким звойована ще не була. //Яка біда мене, яка чума косила! – //, а сила знову розцвіла».

Розглядання «Симфонії Скворода» Павла Григоровича Тичини у контексті європейської духовної культури ХХ століття дає змогу виявити спорідненість задумів, що виникають на різних теренах і відображають людину та суспільство у кризовий момент історії: виникнення тоталітарних режимів, знецінення моральних

та духовних орієнтирів, розкол свідомості. Взаємодія суб'єктивного та об'єктивного як змістовних та світоглядних планів творів, модуляції від однієї жанрової площини до іншої, значущість образів-символів, що проходять крізь усю творчість не лише одного митця, а й інших: це у першу чергу у самого Тичини образи рідної землі, Батьківщини, – широкі обрії ідейних концепцій поєднують усі мистецтва, вказують на джерела постійного оновлення відтворюваного образу світу.

«Людина долі», яка постає в творчості українських митців, про яку також говорить у своїй епохальній праці «Сутінки Європи» О.Шпенглер, прагне співвіднести свій внутрішній світ зі світом навколишнім. Вона поєднує своє «Я» з «Я» культури та цивілізації. «Людина долі», виплекана філософською, науковою та художньою думкою, стає рушійною силою в подоланні трагізму буття і спробах людства віднайти шляхи у майбутнє.

Сьогодні Україна – це геополітичний центр Європи, могутній інтелектуальний потенціал, провідник принципів буття, що надходять від піднесених думок та почуттів, і не останнє - це генофонд для всіх інших народів. Сьогодні ми маємо відродити свої звичаї, культуру, свій моральний кодекс, своє естетичне ставлення до дійсності, пам'ятаючи, що вже в давні часи імператив краси був для українців вимогою існування.

8.2 Українська культура за доби хрущовської «відлиги»

Багато суперечностей зазнала культура і духовне життя в Україні за часів хрущовської «відлиги». Таку назву в історичній літературі дістало правління М.С. Хрущова. З одного боку, М. Хрущов намагався десталінізувати політичне життя України, з іншого – не міг дозволити собі відійти від основних ідеологічних настанов марксизму-ленінізму. Процес реабілітації торкнувся тільки репресованих діячів більшовицької партії – В. Затонського, С. Косіора, М. Скрипника, Ю. Коцюбинського, В. Примакова, Г. Петровського та інших. Про реабілітацію українських небільшовицьких політичних та культурних діячів не йшлося. Разом з тим було перевидано «Словник української мови» Б. Грінченка, великі торжества пройшли з нагоди 100-річчя від

дня народження І. Франка. З 1957 р. почали виходити такі журнали, як «Радянське право», «Економіка Радянської України», «Народна творчість та етнографія», «Український історичний журнал». Було створене Міністерство вищої освіти УРСР, здійснено, щоправда непослідовно, спробу провести українізацію університетів.

Лібералізація політичного режиму зробила «залізну завісу» між радянським і західним світами менш щільною. В Україну почала проникати західна культура. З'явилися раніше недоступні книги Антуана де Сент-Екзюпері, А. Камю, Ф. Кафки, Е.М. Ремарка, Е. Хемінгуей та інших талановитих письменників. З 1958 р. відновилося видання журналу «Всесвіт», який друкував найкращі зразки сучасної західної літератури українською мовою. Західна культура суттєво впливала на формування світогляду молоді, твердження в її свідомості загальнолюдських цінностей.

«Відлига», десталінізація суспільства після XX з'їзду КПРС створили сприятливі умови для літературно-художньої творчості, демократизуючи і гуманізуючи її. Здійснюючи давні задуми, В. Сосюра написав щиру автобіографічну повість «Третя рота», поеми «Розстріляне безсмертя» і «Мазепа». Тоді опублікувати їх не вдалося. Нові грані давно визнаного таланту показали інші майстри поетичного слова – П. Тичина, М. Бажан, М. Рильський, дитячі роки якого пройшли в селі Романівка Попільнянського району на Житомирщині. Характеризуючи творчість своїх старших колег по перу, А. Малишко писав: «Якщо поетичну творчість порівняти з іншими видами мистецтва, то Павло Тичина найвище стоїть до симфонічної музики, Максим Рильський – до живопису, Володимир Сосюра – до ніжної ліричної акварелі».

Плідно працював М. Стельмах, з-під пера якого вийшли романи: «Кров людська – не водиця», «Правда і кривда», «Хліб і сіль», «Дума про тебе», «Чотири броди». Одним з провісників «відлиги» був відомий письменник О. Гончар, якого Михайло Шолохов назвав славним і справжнім прозаїком. У 1960-1980-х рр. він виступив з творами «Тронка», «Циклон», «Берег любові», «Твоя зоря», «Чорний яр». Світове визнання здобув роман О. Гончара «Собор» (1968). Письменник одним з перших у радянській літературі порушив питання про гуманістичне

розуміння вітчизняної історії, збереження духовної спадщини народу. У цей час українська література поповнилась романами і повістями «Розгін» і «Диво» П. Загребельного, «Меч Арея» І. Білика, «Лебедина зграя» і «Зелені млини» В. Земляка. У 1962 р. було встановлено Державну премію України ім. Т.Г. Шевченка, якою відзначалися і літературно-мистецькі твори.

В 1965 р. була заснована Житомирська організація Спілки письменників України. З-поміж житомирських літераторів виділяється Борис Тен (М.В. Хомичевський) (9.12.1897 – 12.03.1983), який понад 50 років жив і творив у Житомирі. Він був всебічно обдарованою, освіченою людиною, справжнім енциклопедистом: поет, музикант, диригент, композитор, мистецтвознавець, мовознавець, педагог, церковний і громадський діяч.

Але найбільше прославився Борис Тен як визначний перекладач, знавець стародавніх і сучасних мов. Він перекладав із старогрецької, латинської, англійської, іспанської, італійської, німецької, французької, польської, словацької, чеської, російської мов. Головна ж його заслуга перед українською культурою, основна справа усього його життя – переклад на українську мову із старогрецької «Одісеї» та «Іліади» Гомера. Вони видані відповідно у 1963 та 1978 роках. За ці переклади Б. Тен – цей український рапсод, Гомер двадцятого віку – став лауреатом республіканської премії імені Максима Рильського.

Головним наслідком «відлиги» стало формування генерації молодих українських письменників, поетів, публіцистів, критиків, художників. Вони увійшли в історію як «шістдесятники», серед них – Іван Драч, Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Дзюба, Іван Світличний, Валентин Мороз, Євген Сверстюк, Євген Гуцало, Алла Горська, брати Горини та багато інших. Вони прагнули відновити втрачену національну традицію, боролися усіма доступними засобами проти тоталітарної системи, чинили їй інтелектуальний опір, виступали за докорінне оновлення на засадах загальнолюдських цінностей всього суспільного життя.

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років розквітає талант одного з найяскравіших українських поетів, «лицаря українського відродження» Василя Симоненка. Уродженець

Полтавщини, В. Симоненко почав писати вірші, ще навчаючись на факультеті журналістики Київського університету. У 1962 р. побачила світ перша творча ластівка – його поетична збірка віршів «Тиша і грім». Згодом вийшла друком збірка «Земне тяжіння». У 1965 і 1973 рр. у Мюнхені опубліковані інші твори автора. Однак побачити їх Василю Симоненку так і не судилося. У 1963 році він помер.

Стрімко, буквально блискавкою увірвалася в українську поезію одна з найбільш обдарованих представниць «шістдесятництва» Ліна Костенко. З відзнакою закінчивши Літературний інститут ім. Горького в Москві, поетеса випускає дві одразу ж помічені критикою збірки поезій – «Проміння землі» та «Мандрівне серце». Ліна Костенко звертається до вічних проблем духовності українського народу, історичного минулого держави. Вірші поетеси вирізняла неординарність, просторовість роздумів, критичні оцінки багатьох водій. Справжнім шедевром став надрукований у 1980 р. віршований роман Ліни Костенко «Маруся Чурай». Він здобув одностайну прихильність у читачів і відзначений найвищою нагородою України – Шевченківською премією.

Пік «відлиги» для України припав на кінець 50-х – початок 60-х років. Це видно особливо виразно на результатах *книговидавничої справи*. Саме в цей період книжки українською мовою складала найбільший відсоток від усіх книг, опублікованих в Україні, порівняно з іншими роками повоєнної історії. В 1957 р. вони становили 53 %, у 1958 р. – 60 %, у 1960 р. – 49 %, але вже у 1965 р. цей показник опустився фактично до рівня 1940 р. – 41 %, а потім лише неухильно зменшувався.

Однак ще за правління М. Хрущова хвиля «відлиги» почала спадати. Так, уже в 1958 р. було прийнято постанову ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи із життям», яка відкрила найширші можливості для посилення русифікації. В 1959 р. Верховна Рада УРСР прийняла новий шкільний закон, який надавав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання. Було зрозуміло, що батьки з метою полегшення дітям майбутньої кар'єри обиратимуть в школах великих міст російську мову навчання. Це призвело до того, що в 60-х роках в обласних центрах і Києві українські школи становили 28 %, а російські – 72 %.

В цілому по Україні кількість шкіл з російською мовою викладання збільшилася з 4192 в 1959-1960 рр. до 4703 в 1965-1966 рр. Кількість українських шкіл за цей період скоротилася з 25308 до 23574. Причому переважна більшість українських шкіл були невеликими. В середньому на одну українську школу припадало 190 учнів, а на кожен російську – 524. Але все-таки в українських школах продовжувала навчатися основна частина учнівського контингенту. Значно зменшилася питома вага україномовних газет. В 1963 р. із загальної кількості газет в Україні (2366) українською мовою виходило лише 765.

8.3 Особливості культурного розвитку України в 1970-1980-х рр.

Після звільнення М. Хрущова в жовтні 1964 р. «відлига» остаточно припинилась. На зміну їй прийшла реакція, почались переслідування діячів культури. В серпні-вересні 1965 р. у декількох містах України були заарештовані близько трьох десятків людей з кола шістдесятників, майже всі – представники творчої та наукової інтелігенції. Це викликало опір з боку відомих у республіці людей. Із запитом про долю заарештованих до першого секретаря ЦК Компартії України П.Ю. Шелеста звернулися авіаконструктор Олег Антонов, письменники Іван Драч, Ліна Костенко, Андрій Малишко, Михайло Стельмах, композитори Георгій і Платон Майбороди, кінорежисер Сергій Параджанов.

Під час прем'єрного показу фільму С.Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» Ю. Бадзьо, І. Дзюба, В. Стус і В. Чорновіл повідомили аудиторію, що в Україні розпочалися політичні репресії. Ця подія сталася 4 вересня 1965 р. і була першим громадянським політичним протестом у Радянському Союзі після сталінської доби.

З 1969 р. влада посилила ідеологічний тиск на інтелігенцію. Письменників, митців, вчених картали в пресі і на зборах творчих спілок за «аполітичність», «ідейну незрілість», «формалізм», «націоналізм», «відхід від партійної лінії», «ідеалізацію минулого», «смакування національної самобутності». По суті, це була друга «ждановщина». Проти інакодумців знову почалися політичні репресії, які досягли апогею в 1972 р. Процес

реабілітації багатьох незаконно засуджених людей, повернення їх чесного імені було припинено.

Починаючи з 1977 р., об'єктом переслідувань і репресій стали члени Української Гельсінської Спілки (УГС), що утворилася в Україні у листопаді 1976 р. Серед них – відомий письменник, автор популярних романів «Вітер в обличчя» і «Остання шабля» Микола Руденко і письменник-фантаст Олесь Бердник. Чотири члени групи – Василь Стус, Олекса Тихий, Юрій Литвин та Валерій Марченко – загинули в таборах. Для них не було розриву: якщо ти митець, ти – громадянин, людина.

Важкими були 1960-1980-ті рр. в житті Івана Гончара, видатного українського скульптора, живописця, етнографа, заслуженого діяча мистецтв УРСР, лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка. Він автор пам'ятників М. Горькому в Ялті, Т. Шевченку в Яготині, народній художниці Катерині Білокур у селі Богданівці на Київщині. Так і не було відкрито за життя цього талановитого скульптора музей його творчості, хоча І. Гончарем було зібрано колосальний етнографічний матеріал – унікальну в історії людства приватну колекцію рідкісних фотографій, видань, народного вбрання, рушників, килимів, писанок, творів живопису, козацьких обладунків, ікон.

Предметом особливої уваги партії завжди була освіта, яка розглядалась як частина комуністичної ідеологічної системи. З 1966 р., відповідно до рішень ХХІІІ з'їзду КПРС, почала впроваджуватись загальнообов'язкова десятирічна освіта. Перехід до неї був, в основному, здійснений до 1976 р. У початковій школі замість чотирирічного навчання було введено трирічне, оскільки відповідна підготовка дітей до школи здійснювалась у мережі дошкільних дитячих закладів. Неухильно розширювалась мережа вузів. У 1964 р. були засновані Донецький університет, у 1972 р. – Сімферопольський, у 1985 р. – Запорізький, а згодом – Прикарпатський та Волинський.

У 1960 р. в Житомирі відкрився загальнотехнічний факультет Київського політехнічного інституту. В 1975 р. його було реорганізовано у філіал цього ж інституту, а в 1994 р. філіал став самостійним вузом – Житомирським інженерно-технологічним інститутом.

На розширення сфери функціонування української мови спрямовано «Закон про мови в Українській РСР», прийнятий в 1989 р. Українській мові надано статус державної. Держава взяла мову українського народу під охорону, юридичний захист. В Україні була схвалена Державна програма розвитку української та інших національних мов на період до 2000 року. Її реалізація мала на меті створити в суспільстві для кожної людини те, що зветься атмосферою рідної мови. Творчі можливості української мови великі. Незважаючи на звужене функціонування, вона є упорядкованою системою, яка не поступається ні в чому будь-якій мовній системі світу.

Основним науковим центром України продовжувала записатись республіканська Академія наук. В 1985 р. в ній нараховувалося 15,3 тисячі науковців. Деякі дослідження, відкриття та розробки вчених не мали аналогів у світі. Це перш за все стосується математичної науки. Головною організацією в СРСР із створення автоматизованих систем проектування електронно-обчислювальних машин став Інститут кібернетики. Вподовж двох десятиріч його очолював академік В. Глушков, а потім – академік В. Михалевич.

Вченими-суспільствознавцями в 1960-1980-х рр. було видано ряд фундаментальних праць з історії України, держави і права, археології, філософії, літератури і мистецтва, серед них такі багатотомні публікації, як «Історія Української РСР», «Історія міст і сіл Української РСР», «Археологія Української РСР», «Історія українського мистецтва», «Історія української літератури», «Словник української мови», «Українсько-російський словник». Були випущені також Українська Радянська Енциклопедія, Радянська енциклопедія історії України. Неодмінною складовою частиною цих праць, як і праць всього спектра суспільних наук, був так званий «класовий підхід» та критика буржуазно-націоналістичних концепцій.

Розвиток театрального і пісенного мистецтва в Україні тісно пов'язаний з такими видатними майстрами сцени, як Н. Ужвій, В. Добровольський, О. Кусенко, А. Роговцева, Д. Гнатюк, А. Солов'яненко, А. Мокренко, М. Кондратюк, Є. Мірошниченко. Їх творчість характеризується високим професіоналізмом,

новаторством, оригінальністю. Значних творчих успіхів досягли майстри сцени і кіно І. Миколайчук і Б. Брондуков.

Людиною великого таланту був композитор Володимир Івасюк, зоря якого зійшла на співучій Буковині. Його життя обірвалося у 1979 р. у віці тридцяти років. До своїх пісень він сам писав слова і музику. Серед них – «Я піду в далекі гори» (1968), «Водограй» (1969), «Червона рута» (1969). Остання дала назву фестивалю української пісні та музики, який з і 1989 р. регулярно проводиться в різних містах України. «Червона рута» – єдиний в Україні фестиваль української пісні, тобто обов'язковою умовою участі в ньому є виконання пісень лише українською мовою.

Плідно працювали українські скульптори, особливо монументалісти. До справжніх творів монументального мистецтва цього часу відносяться пам'ятники Л. Українці у Києві і Т. Шевченку в Москві.

Питання до лекції 8

- 1 Особливості розвитку світового мистецтва в ХХ столітті.
- 2 Перевага масової свідомості та масової культури як особливість ХХ століття.
- 3 Культура і духовне життя в Україні часів хрущовської «відлиги».
- 4 Література та мистецтво «шістдесятників».
- 5 Українська культура 1970-х – першої половини 1980-х рр.
- 6 Функціоналізм та конструктивізм в архітектурі України та зарубіжжя.
- 7 Велика еволюція кінематографу.

Література до лекції 8

- 1 Історія українського мистецтва: В 6-ти томах. – К., 1990. – Т. 6.
- 2 Лобас В.Х., Легенький Ю.Г. Українська і зарубіжна культура. – К., 1997.

Лекція 9

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Протягом десятиліть у діаспорі нагромаджено значний духовнокультурний потенціал, створено чималі наукові, літературні, художні цінності. Там працювали і працюють багато видатних українських науковців, письменників, митців. За далеко неповною статистикою, у країнах Заходу проживає понад 5 млн громадян українського походження, а в межах пострадянського простору – до 10 млн осіб. Українські емігранти змогли зберегти свою національну ідентичність завдяки потужній праці на ниві культури. Представники української інтелігенції будували школи, «Просвіти», читальні, церкви і церковні громади, засновували часописи, друкували книжки.

Джерелом першої хвилі масової еміграції останньої третини ХІХ ст. стали селяни з національних окраїн Австро-Угорщини та царської Росії, а також частина міських ремісників. Це були, як правило, неписьменні люди, які через соціально-економічні причини змушені були покидати свою рідну землю. Але вражає їх глибока духовність. У далекі незвідані краї вони їхали з Богом у серці, Кобзарем та вишиваним рушником. Першими країнами масового переселення українців були Бразилія та Аргентина, а з середини 90-х років ХІХ ст. найбільш привабливими стали США, Канада, а згодом Австралія, Нова Зеландія, Гавайські острови. Безперечно серед цих емігрантів були й освічені люди, священнослужителі, політики (особливо після революції 1905 р.). Але у своїй масі це були селяни (переважно із Галичини, Буковини і Закарпаття).

У надзвичайно складних економічних і соціальних умовах адаптації та вживання перша хвиля української еміграції творила духовний ґрунт для наступних поселенців, свято плекаючи свої національні обереги для майбутньої Української держави, в яку вона твердо вірила і ця непохитна віра допомагала їй вижити. Її праця не пропала, а стала міцним підмурівком для подальшої розбудови національно-політичних, соціально-економічних і духовно-культурних підвалин української державності.

До цієї категорії трудової еміграції у другій і третій хвилі долучилася політична еміграція, яка фактично і стала тим

національно політичним і духовно-культурним феноменом, який творив Україну як державу поза її географічними межами, розбудовуючи для цього різні інституції. Наполегливою і послідовною працею вони створили потужний культурний пласт, який не лише збагатив світову цивілізацію, а став духовним мечем, що спричинився до руйнації стіни тюрми народів і повернув втрачену національну пам'ять українцям.

Питання до лекції 9

- 1 Культура української еміграції в ХХ ст.
- 2 Перші публікації творів українських закордонних письменників в Україні.

Література до лекції 9

- 1 Історія українського мистецтва: В 6-ти томах. – К., 1990. – Т. 6.
- 2 Лобас В.Х., Легенький Ю.Г. Українська і зарубіжна культура. – К., 1997.

